

ЗАТРИМАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ У КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО НАПАДУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА УКРАЇНУ

24 лютого 2022 року – 23 травня 2023 року

ОБ'ЄДНАНІ НАЦІЇ
ПРАВА ЛЮДИНИ
УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА

Фото обкладинки

Спеціалістка з прав людини УВКПЛ в імпровізованому місці несвободи, розташованому в підвалі житлового будинку. © УВКПЛ

Переклад

Це неофіційний переклад оригінального документу, написаного англійською мовою; у випадку розбіжностей, просимо звертатися до оригіналу англійською мовою.

ЗАТРИМАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ У КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО НАПАДУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА УКРАЇНУ

24 лютого 2022 року – 23 травня 2023 року

27 червня 2023 року

ОБ'ЄДНАНІ НАЦІЇ
ПРАВА ЛЮДИНИ
УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА

Україна

ЗМІСТ

I.	РЕЗЮМЕ	1
II.	МЕТОДОЛОГІЯ	5
III.	ПРАВОВА БАЗА	6
A.	Позбавлення волі.....	6
B.	Примусове переселення та депортація цивільних осіб, позбавлених волі.....	8
C.	Насильницьке зникнення.....	9
IV.	ЗАТРИМАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ, ВЧИНЕНІ ПРЕДСТАВНИКАМИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	11
A.	Практики позбавлення волі.....	12
	Ув'язнення через можливу підтримку Збройних сил України.....	13
	Ув'язнення колишніх військовослужбовців Збройних сил України	15
	Ув'язнення за погляди чи приналежність	16
	Ув'язнення в контексті 'фільтраційних' процесів.....	19
	Використання неофіційних місць несвободи.....	22
	Відсутність повідомлення або підтвердження ув'язнення.....	23
	Масові арешти та колективні затримання.....	24
	Переселення та депортація	25
	Ув'язнення дітей.....	27
B.	Відсутність процесуальних гарантій і превентивних заходів	27
C.	Поводження з ув'язненими.....	28
	Катування та жорстоке поведіння, включаючи сексуальне насильство	28
	Умови ув'язнення	29
D.	Порушення права на життя	29
E.	Умови звільнення.....	30
V.	ЗАТРИМАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ УКРАЇНОЮ	31
A.	Практики позбавлення свободи	33
	Використання положень про затримання під час вчинення злочину (in flagrante) і без дозволу	33
	Затримання і тримання під вартою без своєчасного перегляду судом	34
	Затримання і судове переслідування «колаборантів».....	35
	Неофіційні місця тримання під вартою та тримання під вартою без зв'язку з зовнішнім світом.....	37
	Затримання цивільних російських моряків в Ізмаїлі.....	39
B.	Поводження з затриманими.....	40
	Катування та жорстоке поведіння, включаючи сексуальне насильство	40
	Умови тримання під вартою	40
C.	Насильницькі зникнення.....	41
D.	Порушення права на справедливий судовий розгляд та інших процесуальних гарантій	42
VI.	ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	44
A.	Заходи забезпечення відповідальності з боку Російської Федерації.....	44
B.	Заходи щодо забезпечення відповідальності з боку України.....	44
VII.	ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	46

I. РЕЗЮМЕ

1. У цій доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) розглядаються затримання цивільних осіб у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну. Доповідь охоплює період з 24 лютого 2022 року до 23 травня 2023 року і ґрунтується на висновках Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ).¹ У ній розглядається дотримання сторонами конфлікту міжнародного права прав людини (МППЛ) та міжнародного гуманітарного права (МГП), що застосовуються під час міжнародного збройного конфлікту. У доповіді піднімаються проблемні питання щодо свавільних затримань та інших серйозних порушень міжнародного права. Наприкінці наводяться рекомендації, спрямовані на посилення захисту прав на свободу та особисту недоторканність, а також на ефективні засоби правового захисту для жертв.
2. Російський збройний напад на Україну, що триває у порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй і міжнародного права,² призвів до широкого кола порушень МГП і МППЛ. Починаючи з 24 лютого 2022 року, велика кількість цивільних українських громадян була затримана Російською Федерацією на території України, що перебувала під її контролем або під окупацією. Українська влада також затримувала цивільних осіб за злочини, пов'язані з конфліктом. Ця доповідь окреслює проблемні аспекти, виявленні УВКПЛ щодо пов'язаних із конфліктом затримань цивільних осіб.
3. УВКПЛ підкреслює, що Уряд України продовжує надавати УВКПЛ повний і конфіденційний доступ до осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, у місцях їх тримання під вартою, окрім одного випадку відмови у доступі до 87 цивільних російських моряків на їх суднах в м. Ізмаїл. Уряд України також брав участь у конструктивному діалозі з УВКПЛ щодо порушень, які приписуються його акторам. Попри численні запити Російська Федерація не надала УВКПЛ жодного доступу до осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом. Відсутність такого доступу означає, що кількість та характер випадків, описаних у цій доповіді, навряд чи можливо порівняти.
4. Російська Федерація³ на окупованій нею території України затримувала цивільних осіб у спосіб, що в окремих випадках, як вбачається, *de facto* становило затримання з міркувань безпеки, проте у порушення вимог щодо інтернування, визначених в МГП. Хоча така форма затримання передбачена міжнародним правом, без дотримання певних гарантій затримання будуть вважатися свавільними. Російська Федерація також не забезпечила дотримання належної правової процедури та процесуальних гарантій, закріплених у МППЛ для захисту цивільних осіб, що створило ризики для насильницьких зникнень, катувань та жорстокого поводження.

¹ ММПЛУ була розміщена 14 березня 2014 року на запит Уряду України для здійснення моніторингу та підготовки доповідей щодо ситуації з правами людини на всій території України, а також надання рекомендацій Уряду України та іншим акторам щодо усунення порушень прав людини та розв'язання проблемних питань у цій сфері.

² Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1.

³ Включаючи пов'язані з Російською Федерацією озброєні групи.

-
5. УВКПЛ задокументувало 864 індивідуальних випадків (щодо 763 чоловіків, 94 жінок та 7 хлопчиків) свавільних затримань з боку Російської Федерації в період із 24 лютого 2022 року до 23 травня 2023 року, багато з яких також становили насильницькі зникнення. Багато осіб було затримано під час так званої «фільтрації», яку Російська Федерація проводила на окупованих територіях, аби виявити можливу приналежність осіб до Збройних сил України чи органів влади або надання їм допомоги, а також аби зібрати інформацію про жителів окупованої території. Затримання під час «фільтрації», зазвичай, не відповідали стандартам МГП та МППЛ і були свавільними, а в деяких випадках становили насильницькі зникнення.
 6. УВКПЛ задокументувало затримання Російською Федерацією 260 цивільних осіб (209 чоловіків і 51 жінки) на підставі їхніх можливих політичних поглядів або правомірного здійснення свободи вираження поглядів. Серед них – посадовці місцевих органів влади, громадські активісти, волонтери з гуманітарної допомоги та неформальні лідери громад, зокрема вчителі та священники. УВКПЛ також задокументувало затримання 88 цивільних осіб (усі чоловіки), які раніше — до 24 лютого 2022 року — служили в Збройних силах України.
 7. Російські збройні сили⁴ тримали цивільних осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, упродовж декількох днів, тижнів або місяців, у неофіційних місцях несвободи, часто без зв'язку із зовнішнім світом. У 26 відсотках цих випадків, Російська Федерація переміщувала затриманих в інші місця на окупованій території або в Російську Федерацію, що є порушенням заборони примусового переселення або депортації, яка передбачена МГП. Крім того, Збройні сили Російської Федерації та окупаційна влада упродовж тривалих періодів часу не визнавали факт ув'язнення або не надавали інформацію родичам та адвокатам. Така практика завдала особливих страждань родичам і друзям затриманих, які відчайдушно шукали інформацію про них.
 8. Військовослужбовці Збройних сил Російської Федерації часто допитували цивільних осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, під час ув'язнення без зв'язку із зовнішнім світом. У випадках, задокументованих УВКПЛ, понад 91 відсотка цивільних осіб, які були затримані Російською Федерацією, зазнавали катувань і жорстокого поводження, зокрема сексуального насильства. Зазвичай це здійснювалося з метою змусити жертв зізнатися в наданні допомоги Збройним силам України, примусити їх до співпраці з окупаційною владою або залякати тих, хто, як вважалось, мав проукраїнські погляди. У багатьох місцях несвободи умови були настільки жахливими, що у відповідності до міжнародного права саме по собі ув'язнення там могло дорівнювати жорсткому поводженню, а в деяких випадках – катуванню.
 9. УВКПЛ серйозно стурбоване свавільними стратами 77 цивільних осіб (72 чоловіків і 5 жінок), що мали місце під час їхнього свавільного затримання Російською

⁴ «Російській збройні сили» для цілей цієї доповіді включають Збройні сили Російської Федерації, війська національної гвардії Російської Федерації та правоохоронні органи, а також пов'язані з Російською Федерацією озброєні групи колишніх самопроголошених «республік», які перебувають під загальним контролем Російської Федерації.

Федерацією, а також смертю одного затриманого чоловіка унаслідок катувань, нелюдських умов ув'язнення та незабезпечення необхідної медичної допомоги.

10. В Україні зміни до кримінального законодавства, внесені після запровадження правового режиму воєнного стану, надали органам влади ширші повноваження щодо затримання осіб, які, як вважається, становлять загрозу безпеці або підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень проти національної безпеки. Ці зміни в поєднанні з практиками українських органів безпеки призвели до створення умов, сприятливих для свавільного затримання. УВКПЛ задокументувало 75 випадків (57 чоловіків, 17 жінок та 1 хлопчик) свавільного затримання з боку українських органів безпеки, переважно осіб, підозрюваних у скоєнні кримінальних правопорушень, пов'язаних із конфліктом.
11. Впродовж періоду, який охоплює ця доповідь, українські правоохоронні та безпекові органи зловживали застосуванням положень про затримання без ухвали слідчого судді при вчиненні злочину (*in flagrante*) в декількох випадках, що призвело до свавільного позбавлення волі.
12. Закон про колабораційну діяльність, прийнятий 3 березня 2022 року, що запровадив кримінальну відповідальність за колабораційні дії із «державою-агресором», криміналізує широкий спектр діянь, що потенційно включає поведінку, яка може законно вимагатись окупаційною державою відповідно до МГП. Згідно з повідомленнями у відкритих джерелах, Офіс Генерального прокурора порушив понад 5400 кримінальних проваджень на підставі цього закону, а суди ухвалили понад 500 обвинувальних вироків. Нечіткість законодавчих положень та занадто широке тлумачення термінології викликають занепокоєння щодо відповідності принципу правової визначеності та призвели в низці випадків до свавільних затримань і тримання під вартою.
13. УВКПЛ задокументувало 65 випадків, коли українські органи безпеки тримали цивільних осіб під вартою в неофіційних місцях несвободи від кількох годин до 4,5 місяців, протягом яких їх часто утримували без зв'язку із зовнішнім світом. Ця практика використовувалася для примусу затриманих до зізнання або до самообмови.
14. П'ятдесят сім відсотків опитаних цивільних осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, надали достовірні свідчення про катування та жорстоке поводження з боку співробітників правоохоронних органів, військовослужбовців або охоронців, в основному, у неофіційних місцях несвободи, та, меншою мірою, в офіційних місцях тримання під вартою. Крім того, в 17 відсотків задокументованих випадків повідомлялось, що протягом коротких періодів часу затримані перебували в неналежних умовах тримання під вартою.
15. Значна кількість випадків свавільних затримань також дорівнювала насильницьким зникненням. У таких випадках співробітники правоохоронних органів, переважно Служби безпеки України (СБУ), затримували цивільних осіб без ухвали суду, тримали їх без зв'язку із зовнішнім світом протягом декількох днів, іноді переводили до одного або декількох неофіційних місць тримання під вартою, відмовляючи їм у доступі до адвоката, відмовлялися поінформувати їхніх близьких.
16. Дотримання процесуальних гарантій та права на справедливий судовий розгляд справ осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, з боку органів влади України, а також

неналежна правова допомога та упередження з боку адвокатів викликало занепокоєння. УВКПЛ також задокументувало практику, коли порушення прав людини відбувалися на ранніх стадіях досудового розслідування, які можуть становити порушення гарантій на справедливий суд. Наприклад, декілька з опитаних осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, стверджували УВКПЛ, що докази були підкинуті під час обшуків у будинках або обшуків на блокпостах.

17. Всебічне притягнення до відповідальності за порушення МГП і МППЛ, скоєні в контексті конфлікту, має першорядне значення для забезпечення справедливості для жертв, зміцнення верховенства права та сприяння майбутньому миру та примиренню. УВКПЛ не відомо про будь-які поточні розслідування Російською Федерацією свавільних затримань чи насильницьких зникнень, скоєних представниками її сил. Крім того, законопроект, схвалений Державною Думою Російської Федерації в першому читанні, потенційно може дозволити звільнити від відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені на окупованій території України, якщо вони були вчинені з метою «захисту інтересів Російської Федерації».
18. Станом на 23 травня 2023 року Уряд України розпочав кримінальні провадження за фактами незаконного тримання під вартою цивільних осіб Збройними силами Російської Федерації, унаслідок чого було засуджено 23 особи (зокрема, 19 заочно в рамках спеціального провадження). УВКПЛ не відомо про будь-які завершені кримінальні розслідування, порушені українськими органами влади щодо дій державних акторів України, які, ймовірно, є причетними до свавільних затримань або насильницьких зникнень осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом.

II. МЕТОДОЛОГІЯ

19. Відповідно до стандартної методології УВКПЛ, ця доповідь ґрунтується на інформації, зібраній УВКПЛ під час 274 моніторингових виїздів на місця, включно з візитами до 70 офіційних місць несвободи, а також під час інтерв'ю з 1136 затриманими у зв'язку з конфліктом,⁵ їхніми родичами, свідками порушень, адвокатами, правозахисниками та державними службовцями у місцевих органах влади. УВКПЛ отримало доступ до осіб, затриманих Україною у зв'язку з конфліктом, і мало змогу провести конфіденційні інтерв'ю в місцях несвободи. Незважаючи на численні запити, не було надано доступ до затриманих у зв'язку з конфліктом, які утримуються Російською Федерацією. Проте УВКПЛ вдалося провести інтерв'ю з 178 такими ув'язненими після їх звільнення, або їхніми родичами та іншими особами, які мали відповідну інформацію.⁶
20. Інформація, отримана під час інтерв'ю, була додатково перевірена та підтверджена спостереженнями на місцях під час візитів до місць несвободи, а також вивченням географічних даних, офіційними документами, інформацією з відкритих джерел, судовими документами, моніторингом судових засідань та іншою відповідною інформацією, яка була оцінена як така, що заслуговує на довіру та є достовірною. Якщо УВКПЛ не вдавалося підтвердити інформацію за допомогою свідків чи інших джерел, висновки були зроблені шляхом порівняння отриманої інформації з наборами подібних тверджень, які свідчили про обґрунтовані факти послідовної поведінки в конкретних районах або місцях несвободи. Висновки включаються до доповіді за умов дотримання стандарту доведення, який передбачає наявність «достатніх підстав», а саме тоді, коли, спираючись на сукупність перевіреної інформації, звичайний розсудливий спостерігач мав би достатні підстави вважати, що описані факти дійсно мали місце, і коли робляться правові висновки, що ці факти відповідають усім елементам складу порушення.
21. Інформація в цій доповіді використана за повної та інформованої згоди всіх джерел. На всіх етапах УВКПЛ суворо дотримувалося принципу «не нашкодь» і вживало всіх належних заходів для захисту осіб та запобігання повторній травматизації.
22. УВКПЛ надіслало проєкт доповіді відповідним Державам для отримання фактологічних зауважень згідно з усталеною практикою.

⁵ У цій доповіді під загальним терміном «справи, пов'язані з конфліктом» слід розуміти кримінальні справи за статтями 109-114², 258-258⁶, 260, 437-442 Кримінального кодексу України.

⁶ У випадках, коли жертви порушень, у тому числі неповнолітні, були травмовані через пережиті ними події, УВКПЛ отримувало інформацію від їх родичів чи друзів за умови наявності інформованої згоди жертви або від свідків, які були ув'язнені разом із жертвами, а в деяких випадках переживали подібне погане поводження. УВКПЛ також проводило інтерв'ю з родичами, іншими близькими особами та свідками, щоб задокументувати порушення у випадках, коли жертви залишалися зниклими безвісти або ув'язненими.

III. ПРАВОВА БАЗА

23. Російська Федерація та Україна мають зобов'язання за міжнародними договорами та звичаєвими нормами МГП, що застосовуються до міжнародних збройних конфліктів, у тому числі за чотирма Женевськими конвенціями 1949 року, Додатковим протоколом I 1977 року до Женевських конвенцій та Четвертою Гаазькою конвенцією 1907 року про закони і звичаї війни на суходолі та додатком до неї.
24. МППЛ продовжує застосовуватися в ситуаціях міжнародного збройного конфлікту.⁷ Держави зобов'язані поважати та дотримуватись МППЛ за будь-яких обставин, коли вони здійснюють свою юрисдикцію, у тому числі в місцях, які знаходяться під їхнім контролем або окупацією, і повинні гарантувати, що будь-які обмеження на здійснення прав людини сумісні з відповідними вимогами МППЛ.⁸ У той час як держави можуть відступати від певних договірних зобов'язань з прав людини, заходи щодо відступу підпадають під суворі обмеження та повинні бути сумісними із зобов'язаннями держав за міжнародним правом.⁹

A. ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

25. Заборона свавільного позбавлення волі закріплена в договорах про права людини¹⁰ і є частиною міжнародного звичаєвого права¹¹, яке продовжує застосовуватися в ситуації міжнародного збройного конфлікту.¹² Хоча певні елементи права на особисту свободу можуть підлягати відступу за умов, викладених у договорах про права людини, жодні відступи від заборони свавільного позбавлення волі не допускаються.¹³ Затримання вважаються свавільними та становлять порушення права на свободу, якщо вони є незаконними (тобто такими, що не були проведені на допустимих підставах і відповідно до процедур, встановлених законом). Поняття свавілля також є ширшим і охоплює елементи несправедливості, відсутності

⁷ Збройна діяльність на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди), рішення Міжнародного суду ООН, Звіти 2008, с. 168, пункти 216–217; Комітет з прав людини, Загальні зауваження №. 31 (пункт 11), № 35 (пункт 64), №. 36 (пункт 64) і №. 37 (пункт 97).

⁸ Комітет з прав людини, Загальні зауваження №. 31 (пункт 10) та №36 (пункт 63).

⁹ У березні 2022 року Україна повідомила Генерального секретаря ООН про відступ на час дії правового режиму воєнного стану від певних зобов'язань щодо прав людини згідно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (МППП). Після кожного продовження дії правового режиму воєнного стану Україна додатково повідомляла Генерального секретаря ООН про продовження відступів. Хоча Російська Федерація запровадила воєнний стан на окупованих територіях України в Донецькій, Херсонській, Луганській та Запорізькій областях, Російська Федерація не відступила від жодних положень МППП. Усі повідомлення про відступи можна знайти за адресою: https://treaties.un.org/pages/CNs.aspx?cnTab=tab2&clang=_en. Детальніше про застосування російського законодавства на окупованій території див. УВКПЛ, Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні, 1 серпня 2022 року–31 січня 2023 року, березень 2023 р., параграфи 41–43, доступний за посиланням: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf>.

¹⁰ МППП, ст. 9.

¹¹ А/НRC/22/44, параграф 51.

¹² Див. Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП, правило 99. Доступно за посиланням <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule99>.

¹³ МППП ст. 4; Комітет з прав людини, Зауваження загального порядку №. 35, пункти 65–67. Див. також А/НRC/22/4.

передбачуваності та належного процесуального права, розумності, необхідності та пропорційності.¹⁴

26. Під час міжнародних збройних конфліктів МГП передбачає інтернування (часто його називають затриманнями з міркувань безпеки або адміністративним затриманням) цивільних осіб, за винятком затримання власних громадян держави, яке регулюється МППЛ. Затримання з міркувань безпеки відповідно до МГП допускається лише у разі крайньої необхідності для безпеки держави, яка тримає затриманих, і на окупованій території лише у разі необхідності з «імперативних міркувань безпеки».¹⁵ Затримання з міркувань безпеки, яке відповідає нормам МГП і МППЛ, у принципі не є свавільним.¹⁶ Рішення щодо інтернування на окупованій території повинні прийматися відповідно до регулярної процедури, яка має бути встановлена державою-окупантом відповідно до положень Четвертої Женевської конвенції.¹⁷ Мінімальні стандарти для такої регулярної процедури викладені в Женевських конвенціях і включають наступні права, гарантії та обов'язки держави, яка здійснює затримання: дозволи про інтернування мають ґрунтуватися на індивідуальній оцінці, а масові інтернування без проведення такої оцінки заборонені;¹⁸ інтерновані особи мають право бути негайно поінформованими про причини,¹⁹ мати право на звернення до незалежного та неупередженого органу та право на періодичний перегляд рішення про інтернування,²⁰ бути зареєстрованим і утримуватись у визнаному місці інтернування; інформація про інтернованих має бути передана Центральному агентству з розшуку МКЧХ;²¹ і інтернування повинно бути припинено, як тільки перестануть існувати причини для цього.²² Більше того, держава, яка затримує, має в найкоротший термін надати національному інформаційному бюро інформацію про осіб під захистом, які тримаються в полоні більше двох тижнів або яких інтерновано.²³ Держава, яка затримує, також повинна поважати основні процесуальні гарантії, передбачені МППЛ, зокрема, надавати

¹⁴ Див. Комітет з прав людини, Зауваження загального порядку №. 35, пункт 12; А /HRC/22/44, пункт 61.

¹⁵ Четверта Женевська конвенція, ст. 41, 42 і 78. Стаття 42 не застосовується до затримання територіальною державою її власних громадян, у яких випадках застосовується МППЛ. За загальним правилом, жодна з цих статей не застосовується до власних громадян держави. Затримання з міркувань безпеки разом із призначенням місця проживання є найсуворішим заходом, до якого може вдатися держава, яка тримає під вартою або окупує, щодо осіб, які перебувають під захистом. МКЧХ підкреслює, що інтернування на окупованій території має бути навіть більш винятковим, ніж інтернування осіб, які перебувають під захистом на території сторони конфлікту. Коментар 1958 року до Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, с. 367.

¹⁶ Комітет з прав людини, Зауваження загального порядку №. 35, параграф 64.

¹⁷ Четверта Женевська конвенція надає достатньо правових основ для затримання з міркувань безпеки згідно з МГП, а це означає, що держави не зобов'язані приймати додаткове внутрішнє законодавство, щоб забезпечити правову основу для такого затримання. Однак це не звільняє держави від обов'язку прийняти процедури, які регулюють перегляд інтернування. На практиці такі норми необхідні для виконання статті 78 Конвенції.

¹⁸ Коментар до Четвертої Женевської конвенції 1958 року, с. 367. Додатковий протокол I, стаття 75(2).

¹⁹ Додатковий протокол I, ст. 75(3).

²⁰ Четверта Женевська конвенція, стаття 78(2).

²¹ Четверта Женевська конвенція, стаття 106.

²² Четверта Женевська конвенція, ст. 132. Додатковий протокол I, ст. 75(3).

²³ Четверта Женевська конвенція, ст. 136. Держава, яка затримує, надсилає запит своїм різним відділам, які займаються такими справами, швидко надати вище згаданому Бюро відомості про всі зміни стосовно цих осіб, що перебувають під захистом, як наприклад, стосовно переміщення, звільнення, репатріацій, втеч, направлення до лікарень, народження та смерті.

доступ до незалежного адвоката, бажано за власним вибором затриманого, та розкривати суть доказів, на основі яких приймається рішення про затримання.²⁴

27. Затримання, яке не відповідає МГП, називається «незаконним позбавленням волі» і вважається серйозним порушенням відповідно до статті 147 Четвертої Женевської конвенції, а також воєнним злочином відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду.²⁵ У разі скоєння в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення, «ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права» також може становити злочин проти людяності.²⁶
28. Крім того, умови тримання під вартою можуть призвести до порушення інших прав людини, таких як заборона катувань і жорстокого поводження. Женевські конвенції встановлюють зобов'язання держав-учасниць щодо умов тримання у місцях інтернування та їх розташування.²⁷ МППЛ встановлює зобов'язання держав-учасниць встановити правові гарантії, що будь-яка особа, позбавлена волі, буде утримуватися виключно в офіційно визнаних і контрольованих місцях позбавлення волі.²⁸

В. ПРИМУСОВЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ТА ДЕПОРТАЦІЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ

29. МГП забороняє індивідуальне або масове примусове переселення, а також депортацію осіб, які перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або будь-якої третьої країни, якщо тільки безпека населення або першочергові військові причини не вимагають евакуації.²⁹ Будь-яка евакуація повинна відповідати гарантіям, передбаченим у МГП та МППЛ, і не повинна передбачати переміщення осіб, які перебувають під захистом, до місць за межами окупованої території, за винятком випадків, коли це неможливо зробити інакше.³⁰ Незаконна депортація або примусове переселення особи, яка перебуває під захистом, вважається серйозним порушенням МГП.³¹

²⁴ МППП, ст. 9; Комітет з прав людини, Загальний коментар №. 35, параграф 15. Див. Звід принципів захисту всіх осіб під вартою або ув'язненням у будь-якій формі, резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН, принципи 14, 17 і 18.

²⁵ Стаття 8(2)(а)(vii). Хоча ані Україна, ані Російська Федерація не є сторонами Римського статуту, Україна визнала юрисдикцію Суду щодо ймовірних злочинів за Статутом, які вчиняються на її території, відповідно до статті 12(3). 2 березня 2022 року Міжнародний кримінальний суд розпочав розслідування ситуації в Україні на основі отриманих звернень, які охоплюють будь-які звинувачення у військових злочинах, злочинах проти людяності чи геноциді, вчинених на будь-якій частині території України будь-якою особою з 21 листопада 2013 року (див. www.icc-cpi.int/ukraine).

²⁶ Римський статут, ст. 7(1)(е).

²⁷ Четверта Женевська конвенція, ст. 83, 85.

²⁸ Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, ст. 17(2)(с); Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення, ст. 10; Комітет з прав людини, Зауваження загального порядку №. 35, пункт 58.

²⁹ Четверта Женевська конвенція, ст. 49.

³⁰ Четверта Женевська конвенція, ст. 49; Коментар до Четвертої Женевської конвенції 1958 р., стор. 278–281.

³¹ Четверта Женевська конвенція, ст. 147.

С. НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ

30. Заборона насильницького зникнення закріплена в різних міжнародних договорах і документах з прав людини. Це заборонено Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (МПГПП), учасницями якого є Україна та Російська Федерація, а також Міжнародною конвенцією про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (МКЗН), до якої приєдналася Україна.³² У своїй Декларації про захист усіх осіб від насильницького зникнення Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй засудила будь-який акт насильницького зникнення як посягання на людську гідність та грубе і кричуще порушення прав людини та основоположних свобод.³³ На основі існуючої державної практики та *opinio juris* Робоча група з насильницьких або недобровільних зникнень (РГННЗ) підтвердила, що Декларація відображає, кодифікує та консолідує відповідне звичаєве міжнародне право.³⁴
31. Згідно з МППЛ, насильницьке зникнення має місце за наявності таких сукупних елементів: (1) особа позбавлена волі; (2) позбавлення волі здійснюється представниками держави або особами чи групами осіб, які діють з дозволу, підтримки чи мовчазної згоди держави; і (3) позбавлення волі супроводжується відмовою визнати факт затримання або приховуванням долі чи місцезнаходження особи, що ставить особу поза захистом закону.³⁵ Насильницьке зникнення є порушенням, що триває, доки держава не визнає затримання або не оприлюднить інформацію про долю чи місцеперебування особи.³⁶ Якщо насильницьке зникнення вчинене в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-яке цивільне населення, воно також може становити злочин проти людяності.³⁷
32. Таємне ув'язнення заборонено і не може бути виправданим ні за яких обставин, у тому числі під час воєнного чи надзвичайного стану. За визначенням, таємне ув'язнення порушує зобов'язання держави не практикувати, не дозволяти та не допускати насильницьких зникнень.³⁸
33. Заборона насильницьких зникнень також накладає позитивні зобов'язання на держави, включаючи обов'язок захищати осіб від насильницьких зникнень; прийняти адекватні та ефективні гарантії запобігання насильницьким зникненням; ефективно розслідувати потенційні випадки насильницьких зникнень, поки не буде встановлено долю та місцеперебування особи; переслідувати винних та притягати

³² МПГПП, ст. 6; МКЗН, ст. 1. У своїх Зауваженнях загального порядку №. 36, Комітет з прав людини підтвердив, що насильницьке зникнення призводить до порушення права на життя, а також інших прав, визнаних у МПГПП (пункт 58).

³³ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 47/133 (1992).

³⁴ A/HRC/51/31/Add.3, пункт. 72.

³⁵ МКЗН, ст. 2; Декларація про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, преамбула; Комітет з прав людини, Зауваження загального порядку №. 36, пункт. 58; *Ідальго Реа проти Мексики* (CCPR/C/131/D/3259/2018), пункт. 9.5.

³⁶ РГННЗ, Загальний коментар щодо насильницького зникнення як триваючого злочину, пункт 1; Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення, ст. 17(1); *Ідальго Реа проти Мексики* (CCPR/C/131/D/3259/2018), пункт 9.5.

³⁷ МКЗН, ст. 5; Римський статут, ст. 7(1)(i) та 7(2)(i). Римський статут вимагає елемента наміру щодо позбавлення особи захисту закону на тривалий період часу. Відповідно до МППЛ цей елемент не є обов'язковим.

³⁸ МКЗН, ст. 17(1)-(2); E/CN.4/1997/34, пункт 24.

їх до відповідальності; а також забезпечити, щоб жертви користувалися своїми правами на ефективний засіб правового захисту, правду та відшкодування.³⁹

34. Четверта Женевська конвенція містить конкретні положення та процесуальні гарантії, які сприяють з'ясуванню долі та місцезнаходження осіб, які перебувають під захистом. Вони включають право інтернованих безпосередньо інформувати свої родини та Центральне агентство з розшуку МКЧХ протягом тижня з моменту їх інтернування,⁴⁰ обов'язок заздалегідь інформувати інтернованих про будь-які переміщення, аби вони могли повідомити своїх найближчих родичів,⁴¹ а також право приймати відвідувачів і підтримувати зв'язок із зовнішнім світом на регулярній основі.⁴²

³⁹ Див. МКЗН, Частина I; Комітет з прав людини, Зауваження загального порядку №. 36, пункт 58.

⁴⁰ Четверта Женевська конвенція, стаття 106.

⁴¹ Четверта Женевська конвенція, стаття 128.

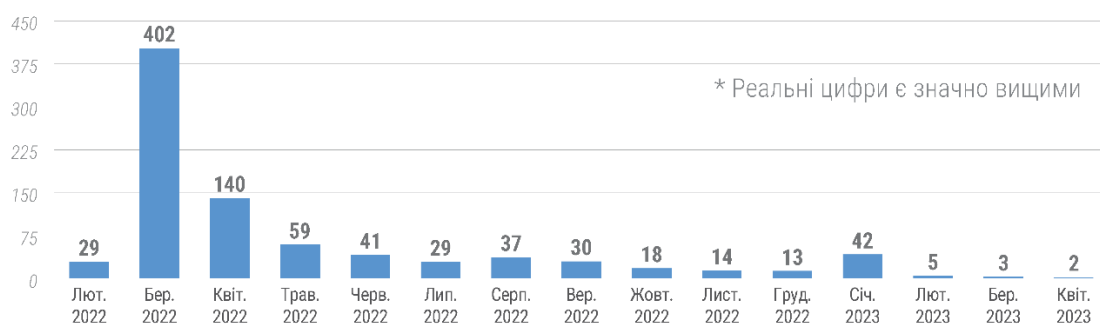
⁴² Четверта Женевська конвенція, статті 107 і 116. Ці права можуть бути обмежені відповідно до статті 5 Четвертої Женевської конвенції.

IV. ЗАТРИМАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ, ВЧИНЕНІ ПРЕДСТАВНИКАМИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

35. Одразу після того, як Російська Федерація розпочала широкомасштабний збройний напад на Україну 24 лютого 2022 року, повідомлення про затримання цивільних осіб Російськими збройними силами або зникнення цивільних на контрольованій ними території України почали з'являтися в засобах масової інформації та соціальних медіа, заявах української влади та інших джерелах. Водночас УВКПЛ задокументувало збільшення кількості затримань, пов'язаних із конфліктом, у частинах Донецької та Луганської областей, які контролювали пов'язані з Російською Федерацією озброєні групи, а також в Автономній Республіці Крим і місті Севастополь, Україна (Крим), окупованих Російською Федерацією з 2014 року.
36. УВКПЛ задокументувало 864 випадки (щодо 763 чоловіків, 94 жінок та 7 хлопчиків) свавільних затримань, вчинених Російськими збройними силами з 24 лютого 2022 року по 23 травня 2023 року. Багато з них також становлять насильницькі зникнення. Осіб затримували у Київській, Чернігівській, Сумській, Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській, Миколаївській, Запорізькій та Одеській областях (в районі острова Зміїний), а також у Криму.

СВАВІЛЬНІ ЗАТРИМАННЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ, ЗАДОКУМЕНТОВАНІ УВКПЛ*, з 24 лютого 2022 року до 23 травня 2023 року

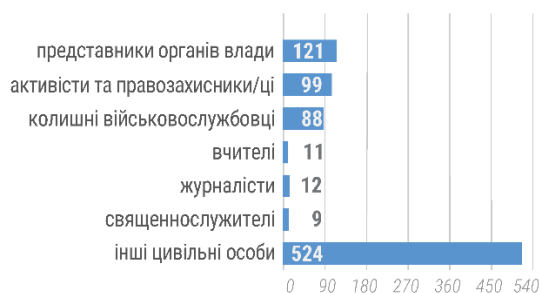
1. За місяцем, коли відбулось затримання

2. За гендером

3. За приналежністю до певної групи

Дата створення: 19 червня 2023 року | Джерело: УВКПЛ ММПЛУ

Ув'язнення через можливу підтримку Збройних сил України

“Якщо вони застрелять мене на блокпосту, ти маєш не подавати виду і їхати далі. І тільки після цього ти можеш плакати.”

– Чоловік з Донецької області у розмові зі своєю дружиною на блокпості

39. На території України, яка потрапила під контроль Російських збройних сил після 24 лютого 2022 року, відбувалися затримання цивільних осіб, які, як вважалось, надавали допомогу Збройним силам України, зокрема, шляхом передачі військової інформації, зберігання зброї та боєприпасів або переховування поранених комбатантів.⁴⁴ Однак підстави для визначення того, що особа надавала таку допомогу, були нечіткими та трактувалися довільно, що викликає занепокоєння щодо того, що задокументовані випадки становили свавільне позбавлення волі.
40. Російські збройні сили під час рейдів у населених пунктах обшукували осіб, зокрема їхні телефони та інші електронні засоби зв'язку. Чоловіків і жінок затримували у зв'язку з наявністю у них військового або тактичного одягу, позашляховиків у маскувальному фарбуванні, цивільної вогнепальної зброї, аматорського радіообладнання, біноклів, телескопів і цивільних безпілотників, а також будь-якої «націоналістичної» української символіки, літератури або татувань. У деяких випадках Російські збройні сили здійснювали рейди в населених пунктах і затримували людей не маючи змоги ідентифікувати конкретних осіб, яких вони розшукували.⁴⁵ Принаймні в десяти задокументованих випадках Російські збройні сили затримали цивільних осіб (дев'ять жінок і одного чоловіка) через те, що вони мали родичів, які перебували в складі Збройних сил України.
41. На початковому етапі затримання цивільних осіб тримали кілька днів, тижнів або місяців у неофіційних місцях несвободи⁴⁶, зазвичай саме там, де розташовувалися Російські збройні сили. Жінок, чоловіків і дітей зазвичай тримали разом.
42. Російські військовослужбовці або співробітники правоохоронних органів часто допитували та кували жертв, включаючи з використанням сексуального насильства, щоб змусити їх зізнатися у наданні допомоги Збройним силам України або розкрити інформацію про них. УВКПЛ наголошує, що у відповідності то МГП, інтернування не має використовуватися виключно з метою проведення допиту чи збору розвідувальної інформації, за виключенням випадків, коли особа, про яку йде мова, якимось іншим чином становить серйозну загрозу безпеці.⁴⁷

⁴⁴ Щодо надання притулку пораненим комбатантам УВКПЛ відмічає, що стаття 18(1) Додаткового протоколу II 1977 року передбачає, що цивільне населення може, навіть за власною ініціативою, підбирати поранених та хворих, та доглядати за ними.

⁴⁵ У таких випадках жертви чи свідки вважали, що військові, які їх затримували, мали виконати наказ і вирішили привести до своїх командирів хоч когось аби виконати наказ.

⁴⁶ МППЛ і МГП вимагають, щоб особи утримувалися у місцях несвободи, які визнаються державою, що тримає в ув'язненні.

⁴⁷ Див Розділ III.A; Аналітичний документ МКЧХ, Інтернування під час збройного конфлікту: основні правила та виклики, Листопад 2014 року, с. 9.

-
43. Наприклад, в одному показовому випадку Російські збройні сили декілька разів затримували цивільну жінку та тримали її в кількох місцях у Херсонській та Миколаївській областях. 31 липня 2022 року російські військовослужбовці приїхали в село Бериславського району (Херсонська область) і затримали жінку в її будинку. Вони звинуватили її у передачі інформації братові, який служив в Збройних силах України. Її перевезли на російську військову базу в селі Чайкине, два дні тримали без зв'язку з зовнішнім світом, а потім відпустили. Наступного дня інша група російських військовослужбовців затримала її та доставила до ізолятору тимчасового тримання у Снігурівці (Миколаївська область). Її три дні тримали без зв'язку з зовнішнім світом, допитували та били пластиковою пляшкою з водою. Потім її перевезли до Нової Каховки (Херсонська область) і до середини вересня тримали без зв'язку з зовнішнім світом в імпровізованій камері, на яку був перетворений кабінет паспортного столу на території колишнього відділення поліції. Її допитували та катували співробітники Федеральної служби безпеки (ФСБ), з використанням сексуального насильства, зокрема приєднували дроти до її сосків і катували її струмом.⁴⁸ Вони також погрожували зґвалтувати її і показували фалічний предмет з презервативом на ньому. Коли її звільнили, вона повернулася додому та побачила, що російські солдати розміщувалися в її будинку та розграбували її майно.
44. УВКПЛ також задокументувало випадки затримання цивільних осіб у той момент, коли вони подорожували – наприклад, коли рятувались від бойових дій, добирались до роботи, їхали відвідувати родичів або намагались евакуювати сім'ї та друзів із небезпечних районів. Такі особи повідомили УВКПЛ, що Російські збройні сили звинувачували їх у зборі інформації військового характеру або наданні іншої підтримки Збройним силам України тільки через присутність цих осіб в районах бойових дій або на шляху пересування Російських збройних сил. Через відсутність інформації, яка б вказувала на серйозні та законні підстави вважати, що ці особи загрожували безпеці Російської Федерації, УВКПЛ серйозно занепокоєне законністю цих затримань у світлі норм МГП.
45. Наприклад, 28 лютого 2022 року цивільний чоловік їхав на автомобілі з Києва до Макарівського району аби евакуювати свою колежанку, проте біля села Копилів він натрапив на російських військових та БТРи. Він вийшов зі свого автомобіля аби показати, що він не становить загрози, але солдати вдарили його стволом гвинтівки, обшукали його автівку, забрали з неї інструменти та моторну оливу. Вони привели його в ліс, де розташовувалися російські війська, і кілька днів тримали в підвалі покинутого сараю. Побачивши в його телефоні додаток для автомобільної навігації, його катували, змушуючи зізнатися, що він шпигун. Вони били його, встромили ніж у долоню і імітували його страту. Російські військовослужбовці забрали його взуття та залишили його босоніж на морозі, внаслідок чого він отримав сильне обмороження ніг (що згодом призвело до ампутації значних ділянок п'ят і стоп). У середині березня жертву в конвої, який кілька разів потрапляв під обстріли, перевезли до Російської Федерації. Там його утримували в наметовому таборі в Курській області, потім доставили в лікарню, а потім перевезли в СІЗО, де його били,

⁴⁸ Винуватці припинили катувати її струмом лише тоді, коли у неї з носа пішла кров.

в тому числі під час так званої «приймки»,⁴⁹ не надавали належної медичної допомоги та харчування. Під час ув'язнення в Російській Федерації йому не давали зв'язатися з родичами попри його прохання.⁵⁰ Йому не висували жодних обвинувачень у вчиненні злочинів та звільнили під час обміну полоненими у квітні 2022 року.

46. УВКПЛ зазначає, що у випадках, описаних вище, жертвам не висувались обвинувачення у вчиненні злочинів упродовж тривалого початкового періоду ув'язнення, і це, скоріше за все, вказує на те, що такі особи були *de facto* інтернованими. Проте, у описаних випадках не було дотримано жодних із процедурних гарантій, передбачених МГП та МППЛ, що свідчить про свавільність таких затримань.⁵¹

Ув'язнення колишніх військовослужбовців Збройних сил України

47. УВКПЛ задокументувало 88 випадків затримання колишніх військовослужбовців Збройних сил України (всі чоловіки), переважно тих, хто брав участь в Антитерористичній операції (АТО) та Операції об'єднаних сил (ООС)⁵² у Донецькій та Луганській областях з 2014 по 2022 роки, але не брав участі в бойових діях після 24 лютого 2022 року. Військовослужбовці, які вийшли на пенсію або були звільнені ще до 2014 року, також ставали жертвами таких затримань.
48. Наприклад, 13 березня 2022 року в селі Волохів Яр (Харківська область) до колишнього українського військовослужбовця, який служив в АТО з 2014 по 2016 роки, приїхали на мінівені члени пов'язаних з Російською Федерацією озброєних груп. Вони обшукали його будинок, затримали його та забрали його автомобіль. Його дружина дізналася про затримання від сусідів. Через тиждень двоє членів пов'язаних з Російською Федерацією озброєних груп повернулися та знову обшукали будинок, не представившись дружині затриманого, не пояснивши свої дії та не надавши їй інформації про долю та місцезнаходження її чоловіка. Пізніше інший мешканець села повідомив дружині, що бачив, як її чоловіка тримали в будинку колишнього сільського голови. Вона звернулася до окупаційної влади та пов'язаних з Російською Федерацією озброєних груп, щоб дізнатися про долю чоловіка, але вони відмовилися надати будь-яку інформацію. Станом на 23 травня 2023 року, більш ніж через рік з моменту затримання жертви, його місцезнаходження та доля залишаються невідомими.

⁴⁹ Щодо практики катувань див. УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого – 31 липня 2022 року, вересень 2022 року, п. 65; УВКПЛ, Доповідь щодо поводження з військовополоненими та особами, які припинили участь у воєнних діях, у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну: 24 лютого 2022 року – 23 лютого 2023 року, березень 2023 року, п. 60.

⁵⁰ Про права інтернованих передавати картки інтернованих своїм сім'ям, а також надсилати та отримувати листи та картки див. Четверту Женевську конвенцію, ст. 106-107.

⁵¹ Див. Розділ III.A вище.

⁵² 13 квітня 2014 року Уряд України розпочав «антитерористичну операцію», яка дозволила застосувати військові та антитерористичні заходи проти груп озброєних осіб, підтримуваних Російською Федерацією, які захоплювали урядові будівлі в Донецькій та Луганській областях. 30 квітня 2018 року АТО було трансформовано в Операцію об'єднаних сил. ООС забезпечувала застосування військових і спеціальних організаційно-правових заходів під керівництвом командувача ООС та Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України.

-
49. В іншому випадку 4 вересня 2022 року російські військовослужбовці на БТРі заїхали в окуповане селище міського типу Каланчак (Херсонська область), увірвалися в будинок колишнього учасника АТО та вивезли його в невідомому напрямку. Сусіди повідомили про це матері жертви, яка звернулася до окупаційної влади аби дізнатися про долю свого сина, але там їй не надали жодної інформації про його місцезнаходження та не підтвердили факт його затримання. Пізніше вона дізналася від звільненого ув'язненого, якого тримали в будівлі поліції в смт. Чаплинка (Херсонська область), що там тримали і її сина. Наприкінці жовтня через неофіційні контакти матері жертви вдалося коротко поговорити з ним по телефону. У листопаді від адвоката вона дізналася, що її сина перевезли в Крим та обвинувачують в «участі у збройному формуванні іноземної держави, що суперечить інтересам Російської Федерації» у зв'язку з його колишньою військовою службою та участю в АТО.⁵³
50. УВКПЛ занепокоєне тим, що Російські збройні сили затримували колишніх військовослужбовців виключно на підставі їхньої військової служби у минулому, а не теперішніх дій. У разі підтвердження, такі випадки будуть вважатися свавільними затриманнями, оскільки колишня приналежність до супротивної сторони сама по собі не є достатньою підставою для виправдання інтернування.⁵⁴ УВКПЛ також занепокоєне очевидним недотриманням процедурних гарантій щодо інтернування, передбачених Женевськими конвенціями, зокрема правом інтернованих осіб оскаржувати своє інтернування та правом на перегляд його законності на регулярній основі, правом передавати протягом тижня картки інтернованих членам сім'ї з повідомленням про їх інтернування та переміщення, а також надсилати та отримувати листи та картки. Більшість таких ув'язнених згодом були депортовані до Російської Федерації або переміщені в Крим, що, вочевидь, суперечить забороні депортації, визначеній у Четвертій Женевській конвенції.⁵⁵

Ув'язнення за погляди чи приналежність

“Ти знаєш, чому ти тут. Через твої проукраїнські погляди ти вже у великій халепі.”

- Співробітник ФСБ звертається до чоловіка, якого свавільно затримали в Херсоні і катували
-

51. УВКПЛ занепокоєне випадками затримання на підставі дійсних чи ймовірних політичних поглядів, чи приналежності осіб, або через законне здійснення ними права на свободу думки та вираження поглядів. Відповідно до МППЛ, позбавлення волі є свавільним, якщо його підставою є законне користування правами. Забороненим є будь-яке втручання в право людини на свободу думки та

⁵³ Він був обвинуваченим за частиною 2 статті 208 Кримінального кодексу РФ у зв'язку з проходженням ним військової служби та участі в АТО.

⁵⁴ *Прокурор проти Делаліча та інших*, IT-96-21-T, Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ), 16 листопада 1998 р., п. 577.

⁵⁵ Четверта Женевська конвенція, ст. 49.

дискримінація на основі поглядів.⁵⁶ Як зазначалося вище, затримання на основі політичних поглядів або як засіб придушення інакомислення визнається незаконним. Політична приналежність до сторони ворога сама по собі не є достатньою підставою для затримання з міркувань безпеки.

52. УВКПЛ задокументувало, що Російські збройні сили затримували представників місцевих органів влади, зокрема голів місцевих громад або їхніх заступників, громадських активістів, гуманітарних волонтерів і неофіційних лідерів громад, включаючи вчителів та священників. Вони також ув'язнювали осіб з проукраїнськими поглядами або осіб, пов'язаних з українськими політичними партіями, включаючи тих, хто мирно протестував проти російської окупації в громадських місцях або через соціальні мережі, а також тих, у кого знаходили патріотичну літературу чи українські державні символи, а також осіб з татуваннями, які, на їх думку, були «патріотичними».⁵⁷ УВКПЛ відмічає, що МГП передбачає обов'язок окупаційної держави поважати вірність населення зміщеній владі.⁵⁸ Інформація, отримана від звільнених жертв, свідчить про те, що такі затримання проводились з метою залякування жертв та місцевих жителів, а також, щоб примусити їх підкоритися окупаційній владі. Окупаційна влада може інтернувати осіб, які перебувають під захистом, тільки у випадках, коли вона вважає це необхідним з імперативних міркувань безпеки.⁵⁹ Таке інтернування не може використовуватися для покарання особи за дії, вчинені в минулому, або як загальний засіб стримування майбутньої діяльності інших.⁶⁰
53. УВКПЛ отримало інформацію про те, що арешти проводилися зазвичай Російськими збройними силами і співробітниками ФСБ, які приїжджали у великій кількості на броньованих автомобілях, у балаклавах і з бойовою зброєю. Вони вдиралися в будинки жертв через двері та вікна, не представлялись та погрожували зброєю всім, хто знаходився всередині. Затриманих осіб вони тримали без зв'язку з зовнішнім світом, катували та жорстоко поводилися з ними, примушували підписувати заяви чи записувати відео зі згодою на співпрацю з окупаційною владою у майбутньому. УВКПЛ зазначає, що інформація про такі інциденти швидко поширювалася у громадах, особливо в невеликих населених пунктах, тим самим сіючи страх серед місцевого населення.
54. Наприклад, УВКПЛ задокументувало випадок насильницького зникнення голови місцевої громади в Ізюмі (Харківська область). На початку березня 2022 року четверо російських військовослужбовців прийшли в будинок жертви, погрожували йому та вдарили декілька разів аби примусити співпрацювати з окупаційною владою. 18 червня 2022 року російські військовослужбовці повернулися до будинку жертви і наказали йому піти з ними, сказавши дружині, що він повернеться додому того ж дня. Вони привезли його з зав'язаними очима в невідоме місце, де

⁵⁶ Комітет з прав людини, Зауваження загального порядку № 35 (п. 17) та №. 34 (п. 9); А/НRC/22/44, пп. 38(b) і (e).

⁵⁷ Наприклад, татування, які зображують український прапор чи герб, містять рядки з віршів українських поетів чи цитати українських видатних діячів, або традиційні українські орнаменти.

⁵⁸ Четверта Женевська конвенція, ст. 51, 67-68(3), Четверта Гаазька конвенція 1907 року про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї, стаття 45.

⁵⁹ Четверта Женевська конвенція, ст. 78.

⁶⁰ Аналітичний документ МКЧХ, листопад 2014 року, п. 9. Доступ за посиланням www.icrc.org/en/document/internment-armed-conflict-basic-rules-and-challenges.

протримали в камері дві доби, де його били дерев'яним предметом⁶¹ аби змусити співпрацювати з окупаційною владою. Після цього його перевели в гараж, де кілька разів били та катували струмом, поки він залишався із зав'язаними очима. Його дружина зверталася до окупаційної влади, але їй не повідомили про його місцезнаходження та долю. Через 21 день жертву відпустили. 19 липня російські військовослужбовці знову затримали та протримали жертву два дні в жахливих умовах у колишній будівлі поліції; у цей період вони били його аби змусити надати інформацію про його телефонні дзвінки.

55. У Криму УВКПЛ задокументувало збільшення кількості арештів і затримань після 24 лютого 2022 року, в тому числі затримань учасників мирних зібрань,⁶² осіб, підозрюваних у приналежності до релігійних організацій, заборонених у Російській Федерації, журналістів (включаючи громадських журналістів), активістів «Кримської солідарності», а також осіб, які вважалися такими, що мають проукраїнські або антивоєнні політичні погляди. Особи з антивоєнними політичними поглядами переслідувалися за «публічні дії, спрямовані на дискредитацію» та «перешкоджання діяльності» Збройних сил Російської Федерації.⁶³ У п'яти випадках, задокументованих УВКПЛ, особи, визнанні винними у вчиненні цих правопорушень, були свавільно затримані упродовж періоду від 5 до 15 днів, що дорівнює покаранню за законне користування правом на свободу вираження поглядів у порушення МППЛ та, в залежності від обставин, МГП.
56. 29 квітня 2022 року місцева активістка та громадська журналістка з Феодосії зникла безвісти по дорозі з роботи в Коктебелі. Того ж дня шестеро співробітників ФСБ провели обшук у будинку її батьків. Коли батько запитав їх про свою доньку, один співробітник відповів, що вона перебуває під «10-денним арештом за передачу несекретної інформації іноземній державі», але він відмовився повідомити місце, де її тримали. У наступні дні родичі жертви відвідали місце її зникнення, і отримали записи з камер відеоспостереження розташованих у АЗС. На кадрах видно, як троє чоловіків силою посадили активістку в автомобіль і рушили у невідомому напрямку. Не дивлячись на звернення родичів місцева поліція не вивчила відеозаписи з камер спостереження. 7 травня 2022 року адвокату жертви вдалося дізнатися, що вона перебуває в СІЗО в м. Сімферополь. До цього ФСБ тримало її в неофіційному місці несвободи, де її допитували та змушували підписати свідчення проти себе. Після того, як стало відомо про її місцезнаходження, її звинуватили в незаконному

⁶¹ Під час катування жертва була з зав'язаними очима, винуватці били його предметом, який називали «веслом».

⁶² Російська влада продовжила застосовувати загальні обмеження на «публічні та масові заходи», запроваджені у відповідь на пандемію COVID-19, які фактично забороняють будь-які мирні зібрання в Криму, не надавши жодного обґрунтування необхідності подальшого застосування цих загальних обмежень. Проте деякими розпорядженнями так званий голова АР Крим передбачив окремі винятки із цієї заборони. До винятків належали лише публічні заходи, які висловлювали підтримку Президенту Російської Федерації, Збройним силам Російської Федерації та «спеціальній військовій операції» в Україні, а також інші «патріотичні» та спортивні заходи, а також офіційні публічні заходи, організовані за погодженням з регіональною та місцевою окупаційною владою.

⁶³ Передбачає притягнення до відповідальності згідно з Кодексом Російської Федерації про адміністративні правопорушення (ст. 20.3.3) і Кримінальним кодексом Російської Федерації (ст. 207.3 і 280.3).

зберіганні вибухівки,⁶⁴ а потім визнали винною та засудили до семи років позбавлення волі.⁶⁵

Ув'язнення в контексті 'фільтраційних' процесів

“Багато хто спав по черзі у клаптику кімнати. Інші – так само як і я – не могли спати через стрес та хвилювання. Здавалося, що час зупинився.”

– Цивільний чоловік розповідає про своє затримання і ув'язнення у маленькому приміщенні разом із 32 іншими людьми, яких затримали Російські збройні сили під час “фільтрації” у Донецькій області

57. Починаючи з березня 2022 року, Російські збройні сили та пов'язані з Російською Федерацією озброєні групи проводили щодо цивільних осіб так званий процес «фільтрації». Вона являла собою систему перевірок з міркувань безпеки та збору персональних даних, під час якої багатьох цивільних осіб було інтерновано від кількох днів до кількох місяців. Вбачається, що цей процес проводився з метою виявлення їхньої можливої приналежності до Збройних сил України чи українських органів влади, або ймовірного надання ним підтримки, а також для збору інформації про мешканців окупованої території.⁶⁶ УВКПЛ задокументувало процеси «фільтрації» в окупованих Росією районах Харківської, Херсонської, Луганської та Запорізької областей, з найбільш розвинутою системою в Донецькій області (зокрема, у Маріуполі та його околицях), що включало створення мережі так званих «фільтраційних таборів».
58. У деяких випадках «фільтрація» відбувалася на контрольно-пропускних пунктах (блокпостах), прикордонних і гуманітарних пунктах пропуску або під час обшуків будинків. Процес включав ідентифікацію осіб, а також їх обшук, обшук їх автомобілів та особистих речей, у тому числі електронних пристроїв зв'язку.
59. В інших випадках «фільтрація» передбачала тривале ув'язнення в поєднанні з численними допитами і збором персональних даних, включаючи біометричні дані. Осіб затримували вдома, на вулицях, на блокпостах і пунктах перетину кордону, або їх викликали до відділків поліції чи комендатур окупаційної влади, а потім доставляли до так званих «фільтраційних таборів». У цих таборах цивільні особи (чоловіки, жінки, хлопці та дівчата) утримувалися протягом різних періодів (від кількох днів до кількох тижнів), у той час як Російські збройні сили перевіряли їхні документи, що посвідчують особу, обшукували їх, фотографували їх і знімали відбитки пальців, обшукували їхні речі, включаючи вміст електронних пристроїв, на

⁶⁴ Кримінальний кодекс Російської Федерації, ч. 1 ст. 222.1.

⁶⁵ Під час судового розгляду вона надала свідчення, що її викрали співробітники ФСБ, тримали проти її волі в підвалі протягом дев'яти днів без визначення процесуального статусу чи пред'явлення офіційних обвинувачень, жорстоко поводитися та відмовили їй у доступі до адвоката. У своєму рішенні суд не розглянув ці свідчення, що викликає занепокоєння щодо справедливості судового розгляду.

⁶⁶ УВКПЛ встановило, що Російські збройні сили в основному намагалися ідентифікувати військовослужбовців Збройних сил України, які планували втечу, державних службовців і цивільних посадових осіб, суддів, прокурорів, співробітників правоохоронних органів.

яких зберігалася інформація або був доступ до інформації, допитували їх про їхнє походження, родинні зв'язки, політичні погляди та прихильність до якоїсь зі сторін.

60. Російські збройні сили видавали посвідчення особам, які вважалися такими, що не становлять небезпеки, і дозволяли їм виїхати. Тих, хто викликав підозру (переважно чоловіків), відправляли до різних місць несвободи, зокрема до відділків поліції у м. Донецьку та Донецькій області та до виправної колонії біля Оленівки.⁶⁷ Таких ув'язнених тримали від одного до кількох місяців, а деякі все ще перебувають в місцях несвободи станом на 23 травня 2023 року. УВКПЛ задокументувало випадки затримання упродовж більше трьох місяців. Так звані «правоохоронні органи» продовжували допитувати таких ув'язнених та збирати інформацію про них. Ув'язнені не були належним чином поінформовані про свій процесуальний статус чи права, і в них не було доступу до процедури оскарження їх затримання. Після звільнення деяким повідомили, що вони були піддані «адміністративному арешту»,⁶⁸ а інші не отримали жодної інформації про підстави їх затримання.
61. Задокументована практика ув'язнення цивільних осіб під час «фільтрації», зокрема, коли цивільних осіб утримували тижнями чи місяцями, вбачається непотрібним і непропорційним заходом, і таким чином є свавільним затриманням. Затриманим не надавалися процедурні гарантії. Їм не повідомляли про причини їх затримання, вони утримувалися без зв'язку з зовнішнім світом і не мали доступу до судового чи адміністративного механізму перегляду або оскарження свого затримання. Крім того, у деяких випадках Російська Федерація здійснювала масові затримання, переміщення цивільних осіб із місцевих громад у місця «фільтрації» та їх тривале ув'язнення без проведення оцінки ризиків, що кожна окрема особи могла становити для її безпеки. Такі дії заборонені Четвертою Женевською конвенцією.⁶⁹
62. Наприклад, УВКПЛ задокументувало випадок юнака з Маріуполя, Донецька область, якого затримали разом із батьком та двома іншими родичами. 13 квітня 2022 року до нього додому прийшли російські військовослужбовці та відвели його та його родичів у будинок, що розташований за декілька вулиць, де вже збирали інших затриманих чоловіків з цього району. Їм сказали, що вони мають пройти «фільтрацію», і після цього привезли їх до школи в селі Козацьке. Там їх протримали 42 дні. На другий день ув'язнення юнака перевезли в наметовий табір в с. Безіменному, де співробітники ФСБ і МНС⁷⁰ допитували його про його походження та відношення до української влади, сфотографували та відсканували його відбитки пальців, вилучили паспорт і обшукали телефон. Після цього його повернули до

⁶⁷ Волноваська виправна колонія № 120 розташована в селі Молодіжне, поблизу смт. Оленівка Волноваського району Донецької області. Більшість затриманих, які не пройшли «фільтрацію», утримувалися в дисциплінарному ізоляторі (ДІЗО) цієї колонії. Інформацію про ДІЗО див. у *Доповіді УВКПЛ «Поводження з військовополоненими та особами, які припинили участь у воєнних діях, у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну»: 24 лютого 2022 року – 23 лютого 2023 року.*

⁶⁸ Про так зване «адміністративне затримання» див. УВКПЛ, *Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами в Україні, квітень 2014 – квітень 2020*, с. 21–22.

⁶⁹ Див. розділ III.A вище; Коментар до Четвертої Женевської конвенції, п. 367. Затримання з «необхідних міркувань безпеки» (Четверта Женевська конвенція, ст. 78) не може бути колективним заходом; в кожному випадку рішення приймається окремо. Крім того, МГП вимагає, щоб початкове рішення про інтернування та будь-яке подальше рішення щодо його продовження, включаючи причини інтернування, приймалися щодо кожної особи окремо.

⁷⁰ Міністерство Російської Федерації у справах цивільної оборони, надзвичайних ситуацій та ліквідації наслідків стихійних лих.

школи. Від охоронців у школі він чув, що там загалом тримали понад 190 чоловіків. Ув'язнені спали на столах і не отримували достатньо їжі та питної води, а також належної медичної допомоги. Юнак став свідком, як один з ув'язнених помер через хворобу. За весь період ув'язнення жертву не повідомили про підстави його затримання, а також не надали доступу до процедур перегляду законності затримання. Жертва розповів УВКПЛ, що коли його звільнили 25 травня 2022 року, він був у стані виснаження та втратив 12 кілограмів своєї ваги через умови, в яких його тримали.

63. В іншому випадку на початку квітня 2022 року 17-річний хлопець був затриманий представниками пов'язаних із Російською Федерацією озброєних груп на вулиці у місті Маріуполь. Його роздягли до нижньої білизни та відвезли в військомат для проходження «фільтрації». Незважаючи на те, що він був дитиною без супроводу, його перевезли за 12 км, у смт. Сартана (Донецька область). Там його знову роздягли та допитали про його особисте життя та про те, чи хоче він приєднатися до пов'язаних із Російською Федерацією озброєних груп. Разом із близько 100 іншими в'язнями хлопця доставили до «фільтраційного» табору у селі Безіменне, а потім перевели до Будинку культури в тому ж селі. У нього забрали ID-картку та не повідомили про причини його затримання. Лише через три дні йому вдалося зв'язатися з рідними через чоловіка сестри, якого затримали та привезли в те ж місце. Хлопець кілька тижнів спав на підлозі, через низьку температуру та погане харчування він захворів. У травні йому вдалося втекти після того, як його перевезли в лікарню в місті Новоазовськ.
64. 6 квітня 2022 року на блокпосту в м. Нікольське (Донецька область) представники пов'язаних із Російською Федерацією озброєних груп затримали волонтера, який доставляв гуманітарну допомогу. Вони привели його до імпровізованого місця несвободи та помістили в переповнену камеру площею приблизно 7 квадратних метрів, де тримали близько 33 людей (30 чоловіків і 3 жінок). Ув'язненим не вистачало їжі та місця; більшості доводилося спати стоячи або сидячи. Кілька разів люди, які представилися «слідчими», допитували жертву, змушуючи його зізнатися, що він диверсант, та погрожували йому судовим переслідуванням. Через три дні його перевели до колишньої будівлі поліції у місті Старобешеве, де його утримували в іншій переповненій камері. Співробітники так званого «управління по боротьбі з організованою злочинністю» пов'язаних із Російською Федерацією озброєних груп допитали жертву та повідомили йому, що до нього застосований «адміністративний арешт»,⁷¹ і змусили його підписати папери, не надавши йому можливості ознайомитися з ними. Після цього жертву декілька разів перевозили в межах Донецької області, в тому числі до виправної колонії біля Оленівки, де після прибуття, як він повідомив, йому довелося пройти через «прийомку». Його ще кілька разів допитували, погрожували кримінальним переслідуванням та тривалим терміном ув'язнення. На початку червня 2022 року його відпустили без надання жодних пояснень. Він отримав документ, що підтверджував його 30-денний «адміністративний арешт». За його словами, під час ув'язнення йому не дозволяли повідомити родичам про свою долю та місцезнаходження, незважаючи на його постійні прохання.

⁷¹ Див. УВКПЛ, Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами в Україні, квітень 2014 – квітень 2020, с. 21–22.

-
65. Особи, які переміщалися окупованими Російською Федерацією районами на півдні України або в напрямку Криму, що часто було єдиним доступним шляхом для виїзду з окупованої території, найчастіше проходили «фільтрацію» на блокпостах і на адміністративній межі з Кримом.⁷² Як повідомлялося, в одному випадку молодий кримський татарин був затриманий під час процесу «фільтрації»: переїжджаючи через адміністративну межу з Херсонської області в Крим 23 липня 2022 року співробітники ФСБ виявили на його смартфоні повідомлення про те, що він позичив 500 грн (14 доларів США) другу, який брав участь в українському добровольчому батальйоні. Родина чоловіка подала заяву про зникнення в поліцію в Криму та поїхали в СІЗО в місті Сімферополь, але представники окупаційної влади заперечували факт його ув'язнення в СІЗО. Чоловік залишався у статусі зниклого безвісти до жовтня 2022 року, коли проти нього порушили кримінальну справу. Потім його родичі дізналися, що до пред'явлення обвинувачення він був ув'язненим без визначення будь-якого формального процесуального статусу в СІЗО в місті Сімферополь, куди приїжджали його родичі. 20 квітня 2023 року Київський районний суд міста Сімферополь визнав його винним у фінансуванні незаконного збройного формування за ч. 1 ст. 208 КК РФ і засудив до семи років позбавлення волі.

Використання неофіційних місць несвободи

“Було так страшно від того, літні люди плакали та стогнали вночі не від болю, а тому, що вони були голодні.”

- Жінка описує умови ув'язнення цивільних осіб, затриманих Російськими збройними силами у Київській області
-

66. Як описано вище, Російські збройні сили та пов'язані з Російською Федерацією озброєні групи часто використовували неофіційні тимчасові місця несвободи. УВКПЛ задокументувало 72 таких місця, серед яких будинки, підвали, сараї, гаражі, склади чи інші будівлі в районах, які перебували під їх контролем.
67. УВКПЛ задокументувало п'ять випадків, коли затриманих у зв'язку з конфліктом (усі чоловіки) тримали протягом кількох днів просто неба чи в лісі поблизу місць розміщення Російських збройних сил. Такі ув'язнені лишалися зв'язаними, із замотаними очима, були змушені лежати на землі, сидіти в ямах чи траншеях у незручних положеннях або прив'язаними до дерев. Російські військові знімали з ув'язнених взуття аби не дати їм втекти, залишали їх невзутими на морозі, що в деяких випадках призводило до обмороження. У двох випадках Російські збройні сили прив'язали затриманих у зв'язку з конфліктом до дерев і тримали їх у такий спосіб кілька днів. Один із затриманих розповів УВКПЛ, що російський солдат поклав гранату між його спиною та деревом, щоб не залишити йому шансів на втечу. Йому замотали очі і змусили залишатися в такому положенні півтори години, що

⁷² Протягом звітнього періоду УВКПЛ задокументувало шість нових випадків насильницьких зникнень на адміністративній межі порівняно з дев'ятьма випадками, задокументованими протягом 2014–2021 років, і отримало повідомлення про інші випадки та систематичну практику, яка збільшували ризики насильницьких зникнень.

здавало страждань жертві і дорівнювало жорстокому, нелюдському і такому, що принижує гідність, поводженню.

Відсутність повідомлення або підтвердження ув'язнення

68. У більшості задокументованих випадків УВКПЛ відмітило, що Російські збройні сили та окупаційна влада не визнавали факт затримання або не надавала родичам, адвокатам та іншим зацікавленим особам інформацію про долю та місцезнаходження затриманих осіб протягом тривалого періоду часу. УВКПЛ також відмітило невиконання зобов'язань МГП щодо негайної передачі інформації про інтернованих або затриманих осіб національним органам влади або надання затриманим можливості зв'язатися зі своїми родичами.⁷³
69. У випадках, коли родичі були присутні під час затримання, Російські збройні сили або не надавали їм інформацію про місце, куди вони везуть жертву, або лише казали, що жертва скоро повернеться. Затриманих доставляли до місць несвободи із замотаними очима, що не давало можливості жертвам після звільнення надати будь-яку інформацію про місце їхнього ув'язнення.
70. Тримаючи жертв в неофіційних місцях несвободи, Російські збройні сили рідко підтверджували факт ув'язнення родичам або друзям, які запитували про них. Наприклад, в одному випадку російські військовослужбовці заарештували чоловіка в його квартирі в місті Мелітополь, сказавши дружині, що він скоро повернеться. Вони привезли його із зав'язаними очима в підвал, як йому здалося, колишньої урядової будівлі. З підвалу затриманий почув голос дружини, яка зверталася до російських військових, а ті, в свою чергу, заперечували, що саме там тримають її чоловіка. У семи випадках родичі приносили передачі з продуктами, одягом, ліками чи засобами гігієни до місць несвободи, де могли тримали їхніх рідних. Російські збройні сили приймали передачі, але відмовлялися визнати факт знаходження жертв саме у тих місцях. У сільській місцевості Російські збройні сили зазвичай тримали затриманих у місцях, що розташовані за межами їхніх громад або забороняли місцевим жителям наближатися до місць дислокації військ, що значно ускладнювало сім'ям активний пошук їхніх затриманих родичів, особливо в умовах триваючих воєнних дій.
71. У випадках, коли затриманих перевозили в окупований Російською Федерацією Крим чи депортували в Російську Федерацію, родичі зазвичай отримували інформацію про їхню долю після кількох місяців ув'язнення. Разом з тим, про їх місцезнаходження родичам не повідомлялося. У тих випадках, коли ув'язненим дозволяли надіслати листи, кореспонденцію перевіряли, щоб у ній не згадувалася назва місця ув'язнення. Ув'язнених також переміщали між різними місцями несвободи в Російській Федерації, що ускладнювало родичам перевірити інформацію, отриману від звільнених цивільних осіб і військовополонених.

⁷³ Див. Розділ III.A вище.

Масові арешти та колективні затримання

“Вони сказали нам: яма готова. Зараз можемо застрелити вас.”

- Жінка з села Ягідне, Чернігівська область, яка була затримана російськими військовими
-

72. Масові арешти та затримання без проведення індивідуальної оцінки загрози безпеці, яку може становити певна особа, суперечать нормам МППЛ і МГП, які передбачають захист від свавільного затримання. Крім того, масові арешти або колективні затримання викликають занепокоєння щодо недотримання заборони колективного покарання, передбаченої міжнародним гуманітарним правом.⁷⁴
73. УВКПЛ задокументувало три випадки, коли Російські збройні сили утримували великі групи мешканців, щоб, як вбачається, зменшити можливі ризики під час проведення своїх військових операцій, або отримати безперешкодний доступ до будинків чи квартир ув'язнених. У всіх цих випадках ув'язнених тримали безпосередньо в місцях дислокації збройних сил або неподалік від них, що викликає занепокоєння через використання затриманих цивільних осіб для прикриття військових об'єктів від нападів на них.⁷⁵
74. У місті Гостомель (Київська область) у підвалі багатоповерхового житлового будинку номер 13 по вулиці Проскурівській, Російські збройні сили утримували 38 осіб, у тому числі 16 дітей. 25 лютого 2022 року російські військовослужбовці виявили мешканців будинку, які ховалися у підвалі. Вони почали приводити цивільних осіб, які мешкали в сусідніх будинках, у цей підвал, нібито аби захистити їх від бойових дій. Російські військові тримали цивільних у підвалі до 16 березня 2022 року. Вони утримувалися в поганих умовах, у холодному приміщенні, без доступу до функціонуючих туалетів і проточної води, а їжа надавалась нерегулярно. Одна з утримуваних там жінок розповіла УВКПЛ, що жінки страждали від гендерно-зумовлених нападок з боку російських солдат, які вербально принижували їх через зовнішній вигляд і погрожували депортацією в Чечню, де вони будуть примушені до заміжжя. 16 березня 2022 року, Російські збройні сили депортували затриманих автобусом до Гомельської області в Білорусі, де вони були розміщені (в цей час вони вже не були затримані) у санаторії. Звідти більшості вдалося виїхати з Білорусі.
75. З 10 по 12 березня 2022 року на вулиці Набережній у селі Андріївка (Київська область)⁷⁶ Російські збройні сили забрали з будинків близько 20 чоловіків і утримували їх в крайньому будинку по тій же вулиці. Як повідомлялося, російські військові, які розмістилися в сусідньому будинку, використовували їх як живий щит. Затриманим та їхнім родичам не повідомляли про підстави їх затримання та як

⁷⁴ Див. Розділ III.A вище.

⁷⁵ Додатковий протокол I, ст. 51(7).

⁷⁶ Вулиця Набережна в селі Андріївка – це вулиця протяжністю близько 900 метрів, оточена полем з північного сходу та озером з південного заходу, утворюючи своєрідний компактний, відносно відокремлений, мікрорайон у селі.

довго воно триватиме. Російські збройні сили лише повідомили їм, що шукають корегувальника артилерії, і через три дні чоловіків відпустили.

76. У березні 2022 року в селі Ягідне (Чернігівська область) Російські збройні сили утримували в підвалі місцевої школи, який вони використовували як свій штаб, 360 жителів, у тому числі 68 дітей (28 дівчат та 40 хлопчиків, 20 з яких були немовлятами), та 5 осіб з інвалідністю.⁷⁷ Мешканців протримали 25-28 днів⁷⁸ у душному та сирому підвалі без ліжок та душу, з недостатнім харчуванням та без доступу до медичної допомоги. В результаті десять людей літнього віку (6 жінок та 4 чоловіка) померли, у багатьох інших виникли проблеми зі здоров'ям. Представники Російських збройних сил погрожували затриманим насильством і стратою, а також щонайменше у двох випадках сексуально домагалися жінок, які там утримувалися. Крім того, УВКПЛ задокументувало свавільну страту трьох цивільних чоловіків із села Золотинка,⁷⁹ яких протягом короткого проміжку часу також утримували в тій школі.⁸⁰

Переселення та депортація

“Ви будете у безпеці у СІЗО, якщо вам вдасться пройти контроль на кордоні і вас не роздеруть пси.”

- Російський військовий звертається до цивільних, яких затримали в Київській області і депортували до Російської Федерації

-
77. Упродовж звітнього періоду УВКПЛ задокументувало 221 випадок (206 чоловіків, 14 жінок та 1 хлопчик), коли затриманих у зв'язку з конфліктом було переміщено Російською Федерацією в межах окупованої території України або з окупованої території до Російської Федерації, у тому числі через Білорусь. Деякі з цих випадків можуть становити примусове переселення або депортацію.
78. УВКПЛ також занепокоєне тим, як здійснювалися переселення та депортації. Затриманих перевозили зі зв'язаними руками та зав'язаними очима, у незручних положеннях у переповнених вантажівках чи БТРах, без доступу до туалетів під час тривалих поїздок. УВКПЛ задокументувало випадки, коли у березні 2022 року Російські збройні сили відступали з Київської області та переміщуючи ув'язнених вони протримали їх всю ніч просто неба. Ув'язненим довелося лежати на землі зі зв'язаними руками та зав'язаними очима, на морозі та в безпосередній близькості

⁷⁷ Офіс Генерального прокурора надав УВКПЛ трохи іншу інформацію про кількість ув'язнених осіб, а саме: 368 цивільних осіб загалом, включаючи 69 дітей (38 хлопчиків та 31 дівчинку). Див. також УВКПЛ *Ситуація з правами людини в Україні в контексті збройного нападу Російської Федерації, 24 лютого – 15 травня 2022 р.*, пункт 37.

⁷⁸ З 3 по 5 березня Російські збройні сили почали приводити групи людей з їх будинків до школи.

⁷⁹ Розташоване приблизно за чотири кілометри на захід від села Ягідне.

⁸⁰ Наприклад, 21 березня 2022 року російські військовослужбовці затримали чоловіка в селі Золотинка. Перед цим його будинок зайняли російські військові, тому чоловіку довелося переїхати до сусіда. 22 березня чоловіка з видимими слідами побоїв на тілі та обличчі привезли до школи, де утримувалися інші затримані. Через кілька годин російські військові витягли чоловіка на вулицю. Його тіло знайшли 16 квітня в лісі за школою з вогнепальними пораненнями ніг і голови.

до зони бойових дій. Їхнє життя також опинилося під загрозою, коли під час переміщення Російські збройні сили потрапляли під обстріли.

79. Наприкінці лютого – в березні 2022 року Російські збройні сили тримали затриманих цивільних осіб у компресорній кімнаті на металоплавильному заводі в селищі Димер (Київська область), де вони самі розміщувалися. Жінок і чоловіків тримали разом в одній кімнаті⁸¹ в нелюдських умовах, вони зазнавали жорстокого поводження та катувань. У середині березня 2022 року Російські збройні сили почали перевозити невеликі групи ув'язнених з цього місця до РФ, не пояснюючи підстав затримання та не повідомляючи, куди їх переміщують. Так, 23 березня 2022 року російські військовослужбовці зв'язали 17 затриманих, зав'язали їм очі та перевезли їх в аеропорт в м. Гостомель, де вже перебували інші ув'язнені. По дорозі колона двічі потрапила під обстріл. Наступного дня російські військовослужбовці відвезли всіх ув'язнених до старої ферми чи складу в Наровлі, Білорусь, куди вночі привезли ще близько 30 ув'язнених українців. Наступного дня всіх ув'язнених перевезли в СІЗО в місті Новозибків, Російська Федерація, де на них чекала жорстока «приймка». Про їхню долю родичам вперше повідомили в середині квітня декілька ув'язнених, звільнених під час обміну військовополоненими. Лише в травні-червні родичі почали отримувати офіційні підтвердження про їх ув'язнення, але без інформації про конкретне місцезнаходження чи долю.⁸² Станом на 23 травня 2023 року УВКПЛ відомо про щонайменше 44 чоловіків з Димера та районів навколо нього, які залишаються ув'язненими в Російській Федерації.
80. На початку листопада 2022 року близько 1600 цивільних в'язнів (усі чоловіки), які відбували покарання в виправних колоніях у Херсонській та Миколаївській областях України на момент початку нападу Російської Федерації на Україну, були депортовані до колоній Краснодарської, Ростовської та Волгоградської областей Російської Федерації. Російська влада не надала родинам жодної інформації про переміщення, долю та місцезнаходження в'язнів. У деяких випадках органи влади у відповідь на запити родичів відмовляли їм у наданні інформації, посилаючись на законодавство про захист персональних даних. Десятки в'язнів завершили відбувати строки своїх покарань в Російській Федерації та були звільнені, проте були одразу ж повторно заарештовані та поміщені в центри утримання іноземців на підставі рішень про те, що їх перебування в Російській Федерації є небажаним або незаконним, і що вони повинні бути депортовані або примусово видворенні в Україну. Однак з лютого 2022 року такі переміщення з Російської Федерації в Україну були призупинені, що залишило в'язнів в юридично невизначеному стані. Декого протримали до шести місяців в рамках «імміграційного затримання», без доступу до правової допомоги чи будь-якої можливості оскаржити законність свого ув'язнення, що становить свавільне позбавлення волі у відповідності до МППЛ.⁸³

⁸¹ Див. Правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила).

⁸² У липні-серпні деякі родичі отримали листи від ув'язнених. Вбачається, що ув'язненим не було дозволено писати вільно, оскільки всі листи містили схожий текст, у якому зазначалося, наприклад, що ув'язнений почувався добре, з ним добре поводитися та він мав доступ до медичної допомоги.

⁸³ Комітет з прав людини, Зауваження загального порядку № 35, п. 18.

Ув'язнення дітей

“Ми бачимо, ти дуже сміливий. Зараз ми з тебе це виб'ємо!”

- Російські солдати звертаються до 15-річного хлопчика перед тим, як почати його бити за його проукраїнську позицію

81. УВКПЛ задокументувало випадки свавільного затримання семи хлопців віком від 14 до 17 років, деякі з яких також були жертвами насильницьких зникнень. Ці порушення були вчинені Російськими збройними силами та пов'язаними з ними озброєними групами в Донецькій, Київській, Херсонській, Миколаївській та Запорізькій областях. У всіх випадках під час ув'язнення хлопці зазнавали жорстокого поводження або катувань, а в одному випадку хлопця також депортували.
82. 26 березня 2022 року, 17-річний хлопець та його 30-річний брат їхали на велосипедах у Київській області. Їх помітили та затримали військові із Російських збройних сил та повезли кудись у напрямку Чорнобиля. Як повідомлялося, солдати побили братів кийками та ногами, завдавали їм ударів електрошокером. Потім вони перевезли братів із зав'язаними очима та зв'язаними руками до Наровлі в Білорусі, де їх розділили та тримали окремо один від одного в будівлі агрофірми. Хлопця спочатку відвезли до центру для переселенців з України, а потім до дитячого будинку в місті Мозир, Білорусь. 31 березня хлопець зміг зателефонувати матері. 22 квітня директорка дитячого будинку відвезла його на білорусько-український кордон, де він зустрівся зі своєю мамою. Ув'язнення залишило в хлопця симптоми важкої психологічної травми. Доля та точне місцезнаходження старшого брата, якого перевезли до РФ, залишаються невідомими.
83. УВКПЛ також задокументувало, що 90 дітей були ув'язнені і використовувалися як живий щит Російськими збройними силами в Київській та Чернігівській областях у лютому та березні 2022 року. УВКПЛ отримало набагато більше повідомлень про затримання дітей на територіях, контрольованих Російськими збройними силами, їх перевірка триває.

В. ВІДСУТНІСТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ І ПРЕВЕНТИВНИХ ЗАХОДІВ

84. Незважаючи на те, що Федеральний закон Російської Федерації «Про воєнний стан» передбачає інтернування іноземних громадян «відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права»,⁸⁴ УВКПЛ не отримало інформації про те, що Російська Федерація запровадила процедури чи практики, що забезпечують дотримання гарантій, закріплених в Четвертій Женевській конвенції, зокрема право на оскарження рішень про інтернування та на їх регулярний перегляд.

⁸⁴ № 1-ФКЗ від 30 січня 2002. Стаття 7(2)(16).

-
85. Наведені вище приклади індивідуальних випадків ілюструють, як практика Російської Федерації щодо ув'язнення цивільних осіб у поєднанні з відсутністю процесуальних гарантій і запобіжних заходів створила середовище, яке потурає поширенню практики свавільних затримань та іншим серйозним порушенням прав людини, таким як катування, жорстоке поводження та насильницькі зникнення.
86. УВКПЛ виявило, що багато із задокументованих випадків свавільних затримань також становили насильницькі зникнення через відмову визнати факт затримання або приховування долі чи місцезнаходження осіб, позбавлених волі. Декілька загальних елементів у задокументованих випадках, очевидно, сприяли вчиненню насильницьких зникнень, зокрема: ненадання інформації про інтернованих цивільних осіб національному інформаційному бюро; відмова в доступі міжнародних спостерігачів (у тому числі УВКПЛ) до місць несвободи; використання неофіційних місць несвободи; багаторазові переміщення осіб з одного місця в інше, що створює складності для родин у пошуку місцезнаходження ув'язнених; тривала або повна відмова в доступі до механізмів перегляду чи оскарження ув'язнення; ув'язнення без зв'язку з зовнішнім світом; і позбавлення можливості спілкуватися із зовнішнім світом.

С. ПОВОДЖЕННЯ З УВ'ЯЗНЕНИМИ

Катування та жорстоке поводження, включаючи сексуальне насильство

87. УВКПЛ отримало достовірну та надійну інформацію про поводження зі 178 цивільними ув'язненими (129 чоловіків, 42 жінки, 7 хлопчиків), які утримувалися Російською Федерацією упродовж періоду, який охоплює доповідь. Переважна більшість – 91 відсоток – повідомили УВКПЛ, що зазнавали катувань та жорстокого поводження під час ув'язнення.
88. УВКПЛ серйозно занепокоєне широко поширеною практикою катувань або жорстокого поводження з боку збройних сил, правоохоронних органів і пенітенціарних органів Російської Федерації. Катування та жорстоке поводження застосовувалися з метою змусити жертв зізнатися в наданні допомоги Збройним силам України, змусити їх співпрацювати з окупаційною владою або залякати осіб з проукраїнськими поглядами. Винуватці застосовували такі методи катувань або жорстокого поводження, як побиття руками та ногами та завдання ножових поранень, встромлення гострих предметів під нігті, удари кийками та прикладами гвинтівок, удушення, катування водою (симуляція втоплення), ураження електричним струмом, тривале перебування в незручних положеннях, залишення на довгий час при низькій температурі або поміщення в металеву шафу без доступу повітря,⁸⁵ позбавлення води та їжі, імітації страти або погрози стратити. До осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, також застосовувалися так звані «прийомки» або «вітальні» побиття, та нічим не спровоковані групові побиття під час перевірок у камерах, під час відвідування душі, переміщення в їдальні, медпункти чи на прогулянкових площадках.

⁸⁵ «Поміщення в металеву шафу (англ. hot box)» — це метод катування, коли затриманого утримують у шафі при високій температурі, через що він відчуває сильну спеку, зневоднення, що може призвести до смерті.

-
89. УВКПЛ задокументувало 36 випадки сексуального насильства щодо 25 чоловіків і 11 жінок, вчинених представниками Російської Федерації під час свавільних затримань. Форми сексуального насильства включали зґвалтування, погрози зґвалтування ув'язнених або їхніх родичів, ураження статевих органів або сосків електричним струмом, нанесення ударів по статевим органам, примусове роздягання та оголення, безпідставні обшуки роздягнених осіб.

Умови ув'язнення

90. УВКПЛ задокументувало численні порушення щодо умов ув'язнення, серед яких переповненість місць тримання; відсутність достатнього харчування, води, медичної допомоги та неналежні санітарні умови; а також тримання у приміщеннях із низькою температурою повітря. Ситуація була особливо жахливою в імпровізованих місцях несвободи, де жінок і чоловіків зазвичай утримували разом. УВКПЛ серйозно занепокоєне тим, що в багатьох місцях несвободи, які перебували під контролем Російської Федерації, умови були настільки жахливими, що тримання у таких умовах саме по собі може дорівнювати катуванню або жорсткому поводженню. Крім того, затриманих часто тримали без зв'язку з зовнішнім світом, що також є порушенням їхніх прав. Відсутність інформації про місцезнаходження та долю родичів змушували тяжко страждати сім'ї, які не переставали шукати будь-яку інформацію про жертв, яку тільки можливо було знайти.

Д. ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ

91. УВКПЛ серйозно занепокоєне свавільними стратами 77 цивільних осіб (72 чоловіків і 5 жінок), які мали місце під час їх свавільного затримання, а також смертю одного затриманого чоловіка, що сталася в результаті катувань, нелюдських умов ув'язнення та незабезпечення медичної допомоги.⁸⁶
92. 24 березня 2022 року троє озброєних чоловіків, імовірно з пов'язаних з Російською Федерацією озброєних груп, затримали чоловіка в його будинку в селі Капитолівка (Харківська область). Чоловік вигукнув «Слава Україні» перед тим, як винуватці побили його ногами, запхали в автомобіль і рушили. Хоча його батьки неодноразово зверталися до окупаційної влади щодо долі сина, представники влади не визнавали факту його затримання. Під час пошуку тіла сина в місцевому морзі в місті Ізюм вони натрапили на тіла трьох чоловіків із Капитолівки, які були раніше затримані Російськими збройними силами. Тіла чоловіків мали сліди катувань та вогнепальні поранення. Зрештою тіло їхнього сина було знайдено в колективному похованні поблизу міста Ізюм після того, як Збройні сили України повернули контроль над цими районами у вересні 2022 року. Згідно записів в місцевому морзі його поховали 12 травня 2022 року.
93. В іншому задокументованому випадку 1 листопада 2022 року кілька російських військовослужбовців прийшли до будинку чоловіка в селі Новопетрівка

⁸⁶ Для отримання додаткової інформації про свавільні страти жертв насильницьких зникнень див. УВКПЛ, *Вбивства цивільних осіб: Свавільні страти та напади на окремих цивільних осіб у Київській, Чернігівській і Сумській областях у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну, 24 лютого–31 жовтня 2022 року.*, грудень 2022 року.

(Миколаївська область). Відібрали у нього телефон, розпитали про спілкування з дружиною, яка виїхала на підконтрольну Уряду України територію, жорстоко побили, а потім затримали. Його сильно понівечене тіло з вогнепальним пораненням голови було знайдено 10 листопада 2022 року на околиці села, разом з тілами ще двох чоловіків.

Е. УМОВИ ЗВІЛЬНЕННЯ

94. УВКПЛ задокументувало 354 випадки (289 чоловіків, 56 жінок і 7 хлопчиків), коли ув'язнені були звільнені Російськими збройними силами або просто залишеними під час відступу. У щонайменше 10 з цих випадків Російські збройні сили звільнили затриманих за умови, що вони підпишуть заяви або запишуть відео із зізнанням у тому, що вони співпрацювали або підтримували дії Російської Федерації щодо нападу на Україну. Такі заяви ймовірно мали на меті залишити жертв під загрозою кримінального переслідування з боку української влади.
95. На окупованих Росією територіях Харківської, Запорізької та Херсонської областей УВКПЛ задокументувало випадки, коли затриманих у зв'язку з конфліктом звільняли та «видворяли» на підконтрольну Уряду територію. Російські збройні сили змушували затриманих підписати документи про те, що вони найближчим часом виїдуть на «територію України», або доставляли затриманих до гуманітарних пунктів пропуску та змушували їх залишити територію. УВКПЛ занепокоєне одним задокументованим випадком, коли затриману жінку знайшли вбитою в «сірій зоні» після того, як її нібито звільнили та змусили покинути територію.⁸⁷
96. Крім того, щонайменше 57 жертв (48 чоловіків і 9 жінок), випадки яких задокументувало УВКПЛ, за повідомленнями, були звільнені під час обміну полоненими між Російською Федерацією та Україною. УВКПЛ зазначає, що ув'язнення цивільних осіб і надання їм статусу військовополонених виключно з метою включення в обмін полоненими може бути прирівняно до захоплення заручників, що в цьому контексті вважатиметься воєнним злочином.⁸⁸

⁸⁷ Під час таких епізодів співробітники російських правоохоронних органів оголошували звільненням жертвам «накази про видворення» і знімали це на відео, деякі з цих відео були опубліковані в мережі Інтернет.

⁸⁸ Четверта Женевська конвенція, ст. 34 і 147; МКЧХ, Звичаєве міжнародне гуманітарне право, Норма 96; Римський статут Міжнародного кримінального суду, ст. 8(2)(а)(viii).

V. ЗАТРИМАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ УКРАЇНОЮ

97. Починаючи з 1 березня 2022 року, Україна регулярно повідомляла Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про свій відступ на період дії правового режиму воєнного стану від статті 9 МПГПП щодо права на свободу та особисту недоторканність. УВКПЛ зазначає, однак, що деякі елементи цього права не допускають відступу, зокрема заборону на свавільні затримання.⁸⁹
98. Після запровадження правового режиму воєнного стану Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального кодексу та Кримінального процесуального кодексу, якими органам влади було надано ширшу свободу дій для затримання осіб, які становлять загрозу безпеці або підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень проти національної безпеки.⁹⁰ Вбачаючи надмірну дискрецію, змінені положення, як вбачається, вийшли за межі того, що допускається МППЛ, навіть у часи надзвичайної ситуації в державі або воєнного стану. У результаті виникло середовище, яке було сприятливим для свавільного затримання.
99. З 24 лютого 2022 року УВКПЛ задокументувало значне зростання кількості порушень права на свободу та особисту недоторканність, вчинених українськими силами безпеки.⁹¹ Серед загальної кількості таких випадків УВКПЛ задокументувало 75 випадків⁹² свавільного затримання цивільних осіб (17 жінок, 57 чоловіків і 1 хлопчика), деякі з яких становили також насильницькі зникнення, вчинені переважно правоохоронними органами або Збройними Силами України.

⁸⁹ Див. вище Розділ III.A.

⁹⁰ Закон № 2111-IX від 3 березня 2022 р. дозволив керівникам органів прокуратури обирати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб, із можливим продовженням, без перегляду судом. Крім того, Законом № 2201-IX від 14 квітня 2022 р. дозволено здійснювати затримання без ухвали суду або дозволу прокурора на строк не більше 216 годин (9 діб). Ці положення діяли з 1 травня до 24 серпня 2022 року до моменту, коли вони були скасовані Законом № 2462-IX від 27.07.2022 р., і допустимий строк затримання без ухвали суду знов почав становити 72 години, як передбачено Конституцією України. В пояснювальних записках до проєктів цих законів, надісланих до Верховної Ради, зазначалося про потребу розширити повноваження слідчих, прокурорів, суддів та керівників органів прокуратури для забезпечення ефективного виконання ними своїх функцій в процесі досудового розслідування в умовах правового режиму воєнного стану.

⁹¹ До них відносяться Служба безпеки України, Національна поліція та Збройні Сили України.

⁹² Для порівняння: за 12 місяців, що передували збройному нападу, з 1 лютого 2021 р. до 31 січня 2022 р., ММПЛУ задокументувала три випадки, де особи, затримані у зв'язку з конфліктом, були арештовані або зазнали поводження, що порушувало певні права людини. Див. УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого – 31 липня 2021 року*, пункт 56, та *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 серпня 2021 року – 31 січня 2022 року*.

СВАВІЛЬНІ ЗАТРИМАННЯ УКРАЇНОЮ, ЗАДОКУМЕНТОВАНІ УВКПЛ*, з 24 лютого 2022 року до 23 травня 2023 року

1. За місяцем, коли відбулось затримання

2. За гендером

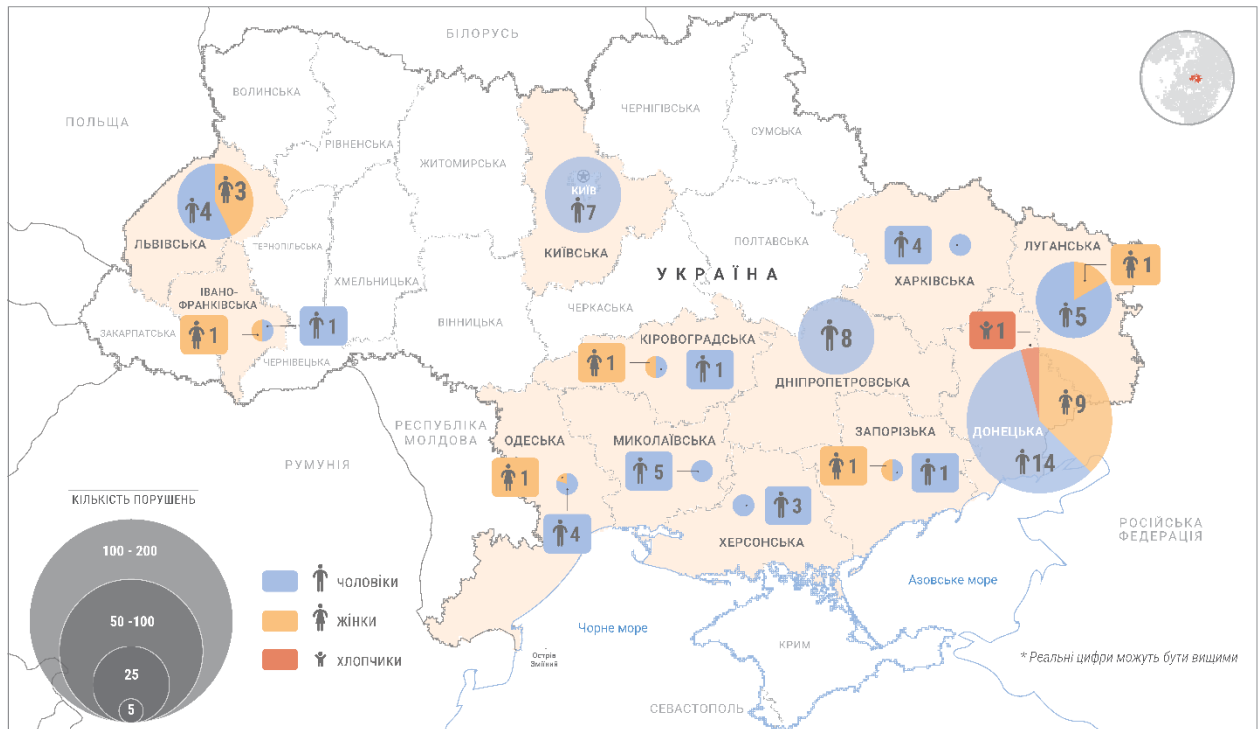

Дата створення: 19 червня 2023 року | Джерело: УВКПЛ ММПЛУ

100. УВКПЛ відвідало 11 місць тримання під вартою, де утримуються затримані у справах, пов'язаних з конфліктом. Крім того, УВКПЛ задокументувало використання 29 неофіційних місць несвободи, включаючи квартири, санаторії, підвали покинутих будівель, відділки поліції, підвали і адміністративні приміщення місцевих управлінь Служби безпеки України (СБУ) (в Дніпрі, Івано-Франківську, Києві, Костянтинівці, Краматорську, Кривому Розі, Миколаєві, Одесі, Северодонецьку та Слов'янську), а також інші установи тимчасового тримання, підпорядковані СБУ (у Києві та Львові).

УКРАЇНА: ЗАТРИМАННЯ УКРАЇНОЮ, ДОКУМЕНТОВАНІ УВКПЛ*, з 24 лютого 2022 року до 23 травня 2023 року

Дата створення: 19 червня 2023 року | Джерело: УВКПЛ ММПЛУ

А. ПРАКТИКИ ПОЗБАВЛЕННЯ СВОБОДИ

Використання положень про затримання під час вчинення злочину (*in flagrante*) і без дозволу

101. УВКПЛ задокументувало, що в період за лютий–березень 2022 року співробітники правоохоронних органів і органів безпеки України затримали декілька осіб без дозволу на затримання за їхнє ймовірне членство в озброєних групах самопроголошених «республік», пославшись на спеціальні норми національного законодавства, які дозволяють затримувати особу під час вчинення злочину (*in flagrante*).⁹³ Ці затримання здійснювалися у зв'язку з імовірними подіями, які мали місце у 2014–2020 роках, і, отже, не видаються такими, що вимагають негайних дій для запобігання вчиненню чи припинення вчинення злочину, як те передбачають спеціальні норми українського законодавства щодо затримання під час вчинення злочину.⁹⁴ Затримання, які здійснюються не у відповідності до національного законодавства є свавільними та незаконними.⁹⁵
102. В одному випадку колишній член батальйону «Восток», пов'язаного з озброєними групами самопроголошеної «Донецької народної республіки», який брав участь у бойових діях у 2014–2015 роках, у 2015 році переїхав до м. Запоріжжя та працював таксистом. 24 лютого 2022 року кілька чоловіків затримали його в магазині та доставили до місцевого управління СБУ для допиту. За кілька годин його було офіційно затримано на підставі статті 208 Кримінального процесуального кодексу. До цього часу його ніколи не допитували й не повідомляли йому про жодні підозри.
103. У травні 2022 року були внесені зміни до порядку здійснення кримінального провадження на виконання спеціальних положень, запроваджених у рамках правового режиму воєнного стану. Згідно з цими положеннями затримання без ухвали суду чи керівника органу прокуратури допускалися за умови дотримання однієї з двох умов: наявності обґрунтованих обставин, які дають підстави вважати, що можлива втеча ймовірного правопорушника з метою ухилення від кримінальної відповідальності, та підстав для затримання під час вчинення злочину (*in flagrante*). Законодавчі зміни передбачали можливість початкового затримання особи на 216 годин (9 днів) без жодного перегляду цього рішення судом або іншим органом, що здійснює нагляд.

⁹³ Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 208.

⁹⁴ Див., наприклад, справу «Корбан проти України» (*Korban v. Ukraine*), скарга № 26744/16, 4 липня 2019 р., пп. 146–147, де Європейський суд з прав людини постановив, що затримання без ухвали суду в зв'язку з імовірними діями, які мали місце більш ніж роком раніше, суперечить статті 5(1) Європейської конвенції з прав людини (право на свободу та особисту недоторканність), тому що Кримінальний процесуальний кодекс України дозволяє такі затримання «лише як захід реагування на нагальну необхідність запобігти вчиненню або припинити вчинення злочину».

⁹⁵ Комітет з прав людини, Зауваження загального порядку №. 35, пункт 11 визначає незаконне позбавлення волі як «позбавлення волі, яке не передбачене підставами, встановленими законом, й не відповідає процедурі, встановленій законом».

Затримання і тримання під вартою без своєчасного перегляду судом

104. Після введення 24 лютого 2022 року правового режиму воєнного стану Верховна Рада України здійснила низку кроків для внесення змін до порядку тримання під вартою у справах, пов'язаних із конфліктом. Наприклад, Закон № 2111-ІХ, який був чинним з 1 травня до 24 серпня 2022 року, дозволяв керівникам органів прокуратури застосовувати тримання під вартою в якості запобіжного заходу для осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, на строк до 30 діб, із можливим продовженням до завершення досудового розслідування, у випадках, коли отримання ухвали суду було неможливим.⁹⁶ Хоча таке тримання під вартою передбачалося національним законодавством, запровадженим у відповідь на безпекову ситуацію, УВКПЛ наголошує, що затримання та тримання під вартою без своєчасного перегляду судом викликають занепокоєння в світлі МППЛ.⁹⁷ Хоча у більшості випадків справи осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, яких спочатку тримали під вартою за дозволом керівника органу прокуратури, переглядалися судом в частині обрання чи продовження запобіжного заходу в межах 30-денного терміну, уможливлення тривалого досудового тримання під вартою без перегляду судом створює ризик того, що навіть те тримання під вартою, яке спочатку було законним, може стати свавільним. Це тим більш важливо, враховуючи, що проведення досудового розслідування може затягнутись на місяці, зокрема у судовій системі, яка через конфлікт є перевантаженою.
105. Навіть за таких умов, УВКПЛ занепокоєне з приводу законності таких затримань у випадках, коли вони здійснювалися в Києві, Дніпрі або інших регіонах, де судова система продовжувала працювати, або де її діяльність на момент затримань була відновлена і, отже, існувала можливість отримати ухвалу суду.
106. УВКПЛ задокументувало випадок із братами-близнюками, затриманими СБУ в Києві 2 березня 2022 року. До 5 березня 2022 року їх тримали в ізоляторі тимчасового тримання у Києві, підпорядкованому СБУ, після чого їхнє затримання було офіційно оформлене керівником органу місцевої прокуратури, який застосував запобіжний захід у вигляді тримання під вартою строком в 30 діб, який пізніше було продовжено ще на місяць. Це тримання під вартою не переглядалося судом до 3 травня 2022 року.

⁹⁶ Закон № 2201-ІХ від 14 квітня 2022 року, яким було внесено зміни до статті 615 Кримінального процесуального кодексу України. Ці зміни діяли до 24 серпня 2022 року.

⁹⁷ Захист від свавільного затримання та насильницьких зникнень застосовується по відношенню до будь-якого акту позбавлення волі, а не лише в ситуаціях, коли таке позбавлення волі є незаконним. Див. Робоча група з насильницьких і недобровільних зникнень, Загальний коментар щодо визначення насильницького зникнення, А/НРС/7/2, пункт 26. УВКПЛ зазначає, що від статті 9(3) МППП можливий відступ, проте він має бути пропорційним та обмеженим суто у відповідності до вимог ситуації. МППП, стаття 4, Комітет з прав людини, Зауваження загального порядку № 29, пункт 4.

Затримання і судове переслідування «колаборантів»

«Я попросив охоронців зателефонувати моїй матері, аби вона принесла мені ліки, але вони відповіли, що така допомога не може надаватись «зрадникам».

- Затриманий у справі, пов'язаній з конфліктом, який утримувався в ізоляторі тимчасового тримання в Луганській області
-

107. 3 березня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон №2108-ІХ⁹⁸, яким було у статті 111¹ Кримінального кодексу України визначено кримінальну відповідальність за співпрацю з «державою-агресором». З того часу Офіс Генерального прокурора повідомив про початок більш ніж 5400 кримінальних проваджень за колабораційну діяльність. Станом на 23 травня 2023 року українські суди винесли понад 500 обвинувальних вироків у таких справах, якими застосовані різні покарання – від штрафів до 15 років позбавлення волі із заборогою займати певні посади та конфіскацією майна.⁹⁹
108. УВКПЛ занепокоєно тим, що вищезгаданим законом встановлено кримінальну відповідальність за «колабораційну діяльність» без чіткого визначення видів такої діяльності та термінології достатніх для того, щоб особи могли визначати не заборонену поведінку та передбачати правові наслідки своїх дій чи бездіяльності. Це викликає занепокоєння щодо відповідності цього закону принципу правової визначеності й може призводити до свавільних затримань.¹⁰⁰ Зокрема, після набрання вищезгаданим законом чинності Кабінет Міністрів України повідомив, що державні установи отримують «сотні запитів» від громадян, підприємств і місцевих органів влади про те, як регулювати їхню поведінку за новим законом та у світлі реалій окупаційного режиму.
109. Міжнародне право окупації вимагає, щоб окупаційна держава керувала окупованою територією в інтересах місцевого населення й забезпечувала безперервне функціонування закладів освіти та медичних закладів.¹⁰¹ МГП передбачає також, що окупаційна держава може залучати осіб, які перебувають під захистом, до роботи, яка є необхідною для забезпечення населення окупованих територій продуктами харчування, житлом, одягом, транспортними та медичними послугами.¹⁰² Тому,

⁹⁸ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність».

⁹⁹ УВКПЛ опитало 15 осіб (7 чоловіків і 8 жінок), які були затримані й перебували під вартою за обвинуваченнями в колабораційній діяльності, і проаналізувало 578 вироків в справах про колабораційну діяльність.

¹⁰⁰ Комітет із прав людини зазначив: «Будь-які суттєві підстави для затримання чи тримання під вартою повинні бути встановлені законом і повинні бути визначені з достатньою визначеністю, з тим, щоб не допускати надто широкого або довільного тлумачення чи застосування». Зауваження загального порядку № 35, пункти 12 і 22. Див. також Європейський суд з прав людини, справи «Хлайфія та інші проти Італії» (*Khlaifia and Others v. Italy*) (Велика палата), скарга № 16483/12, рішення від 15 грудня 2016 року, пункт 92; «Дель Ріо Прада проти Іспанії» (*Del Río Prada v. Spain*) (Велика палата), скарга № 42750/09, рішення від 21 жовтня 2013 року, пункт 125; «Медведев та інші проти Франції» (*Medvedev and Others v. France*) (Велика палата), скарга № 3394/03, рішення від 29 березня 2010 року, пункт 80.

¹⁰¹ Четверта Женевська конвенція, статті 50 і 56.

¹⁰² Четверта Женевська конвенція, стаття 51.

національне законодавство про колабораційну діяльність ризикує криміналізувати поведінку, яку окупаційна держава має забезпечувати відповідно до права окупації згідно з МГП.

110. Викликає занепокоєння те, що УВКПЛ задокументувало затримання декількох цивільних осіб, задіяних у розподілі гуманітарної допомоги на окупованій Російською Федерацією території. В одному випадку чоловік, який роздавав гуманітарну допомогу в своєму селі в Харківській області, був засуджений за колабораційну діяльність, а саме за те, що він займав посаду в незаконних органах на окупованій території.¹⁰³ Втім, цей чоловік був обраний мешканцями села для того, щоб дбати про повсякденну діяльність цього села, зокрема стосовно розподілу гуманітарної допомоги. Отже, він не займав посаду в окупаційних органах влади і до того ж надавав життєво важливі базові послуги місцевому населенню. В іншому випадку мати двох дітей погодилася зайняти волонтерську посаду в окупаційній адміністрації, обов'язки за якою передбачали тільки видачу гуманітарної допомоги місцевому населенню м. Куп'янськ. У січні 2023 року її було засуджено до трьох років позбавлення волі з заборону займати державні посади впродовж десяти років.¹⁰⁴
111. В інших випадках трьох жінок з Миколаївської області були затримано за згоду працювати в місцевій адміністрації, керованій окупаційною державою. Вони погодилися на цю роботу аби мати змогу підтримувати свої сім'ї та задовольняти основні потреби. Незважаючи на гуманітарний характер виконуваної ними роботи, яка включала видачу пенсій та роздачу гуманітарної допомоги мешканцям, вони були обвинувачені у колабораційній діяльності й можуть бути засуджені до позбавлення волі. В одній з цих справ обвинувачену вже було засуджено до п'ять років позбавлення волі та заборони займати певні посади на 10 років.
112. Вищезгаданим законом встановлено також кримінальну відповідальність за провадження господарської діяльності «у взаємодії» з окупаційною владою¹⁰⁵, але точного визначення такої забороненої діяльності не наведено. УВКПЛ занепокоєне тим, що це може призвести до широкого тлумачення, за яким уся трудова та комерційна діяльність на окупованій території потенційно вважатиметься злочинною. Наприклад, УВКПЛ задокументувало випадки засудження за законом про колабораційну діяльність за реєстрацію господарського підприємства в російських окупаційних органах і за сплату податків за провадження господарської діяльності російській владі.
113. УВКПЛ занепокоєне й тим, що вищезгаданий закон надає органам прокуратури широку свободу дій для кваліфікації діянь за різними видами колабораційної діяльності, які передбачають різноманітну за суворістю низку правових наслідків,

¹⁰³ Київський районний суд м. Харкова затвердив угоду про визнання обвинуваченим своєї винуватості та призначив йому покарання у виді позбавлення права обіймати державні посади на строк десять років. Див. вирок у справі № 953/6890/22 від 14 грудня 2022 року, доступний за посиланням <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107866146>.

¹⁰⁴ Єдиний державний реєстр судових рішень, справа № 344/14125/22, текст доступний за посиланням <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108280725>.

¹⁰⁵ Частиною 4 статті 111¹ Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за «передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора».

що може спричинити свавільні відмінності та інші наслідки несправедливості.¹⁰⁶ УВКПЛ задокументувало декілька випадків, де осіб затримували за обвинуваченнями у вчиненні злочинів, пов'язаних з колабораційною діяльністю, та тримали під вартою під час досудового розслідування кілька тижнів або місяців, перш ніж обвинувачення були перекваліфіковані зі вчинення злочинів на кримінальні проступки, що дозволило звільнити цих осіб з-під варти. У більшості цих випадків перекваліфікація була здійснена майже одночасно з укладенням угод про визнання винуватості. Ці особи розповіли УВКПЛ, що перебування під вартою під час досудового розслідування спричинило на них тиск із метою змусити їх зізнатися у проступках, аби в подальшому їх відпустили та призначили покарання, не пов'язане з позбавленням волі. УВКПЛ нагадує, що МППЛ гарантує, що особа має право не бути примушеною до визнання винуватості засобами фізичного чи невиправданого психологічного тиску з боку слідчих органів.¹⁰⁷

114. З моменту прийняття 3 березня 2022 року закону про колабораційну діяльність у Верховній Раді України було зареєстровано щонайменше дев'ять законопроектів про внесення змін до статті 111¹ Кримінального кодексу. Хоча зусилля з внесення змін до цього закону надають можливості для його покращення, УВКПЛ закликає до розроблення змін, які повинні бути спрямовані на приведення цього закону у відповідність до міжнародних норм.

Неофіційні місця тримання під вартою та тримання під вартою без зв'язку з зовнішнім світом

«Вони вибили з мене все, що хотіли. Навіть адвокат тепер мені не допоможе.»

- Затриманий у справі, пов'язаній з конфліктом після катувань з боку співробітників управління СБУ в Одесі

115. УВКПЛ задокументувало 65 випадків, коли представники української держави позбавляли осіб волі впродовж періодів від кількох годин до 135 днів у неофіційних місцях несвободи, зокрема у квартирах, готелях, гуртожитках, підвалах і приміщеннях місцевих правоохоронних органів. Тривале тримання під вартою у неофіційних місцях, що супроводжується приховуванням інформації про долю та місцезнаходження затриманих, суперечить обов'язку держав ефективно запобігати насильницьким зникненням. В деяких з задокументованих випадках тримання під вартою без зв'язку з зовнішнім світом також може прирівнюватись до приховування інформації про долю та місцезнаходження затриманих осіб, позбавляючи осіб

¹⁰⁶ Спектр запобіжних заходів залежить від тяжкості правопорушення. В контексті правового режиму воєнного стану тримання під вартою під час досудового розслідування може застосовуватися до всіх злочинів, пов'язаних із конфліктом, згідно зі ч.6 ст. 176 Кримінального процесуального кодексу. Разом з тим, правопорушення, що підпадають під дію ч.1 і 2 ст. 111¹ Кримінального кодексу, вважаються кримінальними проступками за ст. 12, отже до них можуть застосовуватися тільки ті запобіжні заходи, які не передбачають тримання під вартою.

¹⁰⁷ МППП, ст. 14(3)(g).

захисту закону, що йде в розріз із забороною насильницьких зникнень. Позбавлення волі в неофіційних місцях тримання під вартою заборонено.¹⁰⁸

116. УВКПЛ отримало достовірну інформацію від численних осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, і військовополонених про неофіційне місце несвободи, яке розташовувалось у спортивному залі та підвалі центральної будівлі управління СБУ в Києві, де одночасно під вартою перебувало до 70 осіб (переважно чоловіків, але було й кілька жінок). УВКПЛ задокументувало, що це неофіційне місце несвободи функціонувало з лютого 2022 року щонайменше до листопада 2022 року. За повідомленнями, затримані спали на матрацах на підлозі, і їм заборонялося вставати або спілкуватися. Користуватися санвузлами їм дозволялося тричі на день, але їжу давали тільки один чи два рази на день; воду вони отримували в невеликих кількостях. Декілька опитаних повідомили, що весь час позбавлення волі, яке тривало до місяця, вони перебували з зав'язаними очима.
117. УВКПЛ задокументувало випадок із чоловіком із Києва, якого утримували у вищезгаданому місці 135 днів без офіційного дозволу на його затримання. Його затримали у своїй квартирі 2 березня 2022 року, і доставили до будівлі СБУ разом з його дружиною та батьком, якому було 85 років. Дружину й батька відпустили за кілька днів, а його самого тримали в спортивному залі до 16 липня 2022 року, коли співробітники СБУ доставили його до суду, де слідчий суддя санкціонував його затримання та залишив його під вартою на 60 днів.
118. УВКПЛ зазначає, що практика тримання осіб у неофіційних місцях несвободи, на які не поширюється захист закону, як вбачається, застосовувалася для того, щоб змусити затриманих зізнатися або свідчити проти самих себе, що іноді записувалося на відеокамеру. Опитані особи розповіли УВКПЛ, що стрес і страх, спричинені ізоляцією й таємним позбавленням волі, змушували їх зізнаватися у вчиненні дій, які вони не робили.
119. У неофіційних місцях затриманих часто утримували без зв'язку з зовнішнім світом. У 18 випадках затриманих (12 чоловіків, 6 жінок) тримали без зв'язку з зовнішнім світом від чотирьох до 135 днів. Упродовж цього періоду їм не надавався доступ до правової допомоги, їх часто піддавали допитах, які, за повідомленнями, супроводжувались катуванням й жорстоким поведінням, і не повідомляли про наступні етапи тримання під вартою. В одному такому випадку мешканця Харківської області в березні 2022 року затримали на блокпості, два дні тримали в підвалі у Харкові, а тоді перевели до якоїсь установи чи гауптвахти в Дніпрі. Охоронці дозволили йому зв'язатися з родичами телефоном тільки на 24-й день тримання під вартою. Йому так і не висунули офіційного обвинувачення у вчиненні злочину, не надали доступу до адвоката й не доставили до судді. Зрештою в червні 2022 року цього чоловіка відпустили, після того, як він погодився записати на камеру свідчення проти самого себе, зокрема про надання ним допомоги російським збройним силам.

¹⁰⁸ Робоча група з насильницьких або недобровільних зникнень зазначила: «за жодних умов, включно зі станом війни або надзвичайним станом, державні інтереси не можуть виправдовувати чи узаконювати таємні центри або місця тримання під вартою, які за самим своїм визначенням становлять порушення Декларації, без будь-якого винятку». Див. Загальні коментарі до статті 10 Декларації, E/CN.4/1997/34, пункт. 24.

-
120. У травні 2022 року цивільного чоловіка сім днів тримали в неофіційному місці несвободи в місцевому управлінні СБУ в Кривому Розі, де три дні поспіль катували. Після отримання результатів перевірки на поліграфі, яку його змусили пройти, співробітники СБУ побили його по голові, ребрах і ногах. Роздягнувши його, вони погрожували відрізати йому геніталії, згвалтувати й надіслати це відео його дітям.
121. УВКПЛ задокументувало випадки з шістьма особами, затриманими у зв'язку з конфліктом (чотири чоловіка, дві жінки), яких тримали під вартою без зв'язку з зовнішнім світом від одного дня до семи діб у колишньому приміщенні відділення поліції у Львові, яке зараз використовує СБУ. Впродовж цього періоду співробітники СБУ не повідомили їм про можливі подальші процесуальні дії, а їхнє затримання не було офіційно зафіксовано. УВКПЛ нагадує, що установи попереднього ув'язнення не повинні перебувати у підпорядкуванні слідчих органів, тому що це спричиняє тиск на затриманих.¹⁰⁹
122. Практика використання неофіційних місць несвободи була і раніше задокументована УВКПЛ і підтверджує продовження такої практики позбавлення волі осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом.¹¹⁰

Затримання цивільних російських моряків в Ізмаїлі

123. УВКПЛ задокументувало випадок із 87 цивільними російськими моряками (79 чоловіками та 8 жінками), які були свавільно затримані 24 лютого 2022 року, коли їхні судна стояли в порту м. Ізмаїл (Одеська область). Українські військовослужбовці забороняли їм сходити на берег приблизно вісім місяців. Як вбачається, таке тримання під вартою не мало під собою жодних юридичних підстав, тому що українська влада ані висунула морякам обвинувачень у вчиненні кримінального правопорушення, ані повідомила їм юридичну підставу для затримання, ані виправдала його як абсолютно необхідне з міркувань безпеки, як того вимагає Четверта Женевська конвенція. Крім того, всупереч МППЛ і МГП морякам не повідомили причини їхнього затримання, й вони не могли оскаржити його законність. 23 серпня 2022 року один моряк, як повідомлялося, помер, тому що йому не було надано належної медичної допомоги для лікування наявного в нього хронічного захворювання. Після цього інциденту кілька моряків, зокрема всі жінки, були звільнені.
124. 7 і 8 вересня 2022 року УВКПЛ намагалося відвідати моряків, але українська влада відмовила в доступі. 17 жовтня 2022 року моряки, які залишалися на судні, були обміняні під час обміну полоненими між Україною та Російською Федерацією.
125. Хоча цей інцидент як такий не формує сталу практику, велика кількість свавільно затриманих осіб і тяжкий наслідок, а саме смерть одного з затриманих, заслуговують на згадку в цій доповіді. УВКПЛ занепокоєне тим, що, якщо моряків було позбавлено волі навмисно, в цілях подальшого обміну їх на українських

¹⁰⁹ Комітет Міністрів, Рекомендація Rec(2006)2 від 11 січня 2006 року про Європейські пенітенціарні правила.

¹¹⁰ УВКПЛ, *Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами в Україні, квітень 2014 р. – квітень 2020 р.*, пункт 47, доступно за посиланням <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-08/Ukraine-admin-justice-conflict-related-cases-ukr.pdf>.

військовополонених або затриманих цивільних осіб, цей інцидент може розцінюватись згідно з МГП як взяття заручників.

В. ПОВОДЖЕННЯ З ЗАТРИМАНИМИ

Катування та жорстоке поводження, включаючи сексуальне насильство

126. Серед осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, яких опитало УВКПЛ, 43 (34 чоловіка, 9 жінок) надали інформацію, що заслуговує на довіру, й достовірні описи катувань і жорстокого поводження з боку співробітників правоохоронних органів, військовослужбовців збройних сил чи охоронців неофіційних місць несвободи або, набагато меншою мірою, працівників офіційних місць тримання під вартою. Сорок затриманих повідомили, що їх піддавали катуванням або жорстокому поводженню під час допитів, здебільшого впродовж початкового періоду затримання й перед тим, як вони були доставлені до суду і поміщені до офіційних місць тримання під вартою. Застосовувалися такі методи, як побиття, удари електричним струмом за допомогою електрошокерів, сексуальне насильство, зокрема удари в область статевих і репродуктивних органів, примусове оголення, погрози каліченням геніталій та згвалтуванням затриманих та (або) їхніх близьких, погрози стратою, погрози прострелити кінцівки з заряджених пістолетів, погрози вивезти на лінію зіткнення й залишити там. Затримані розповіли УВКПЛ, що катування й жорстоке поводження застосовувалися для примушення до визнання винуватості чи надання інформації або для того, щоб змусити затриманих співпрацювати, вимагати у них гроші та майно, а також карати, принижувати та залякувати їх.
127. УВКПЛ також задокументувало дев'ять випадків (всі чоловіки) в період з березня до травня 2022 року, де охоронці чотирьох офіційних місць тримання під вартою або ізоляторів тимчасового тримання били затриманих під час «прийомки» або під час щоденних перевірок. Зокрема, чотири затриманих повідомили, що навесні 2022 року їх били кулаками й кийками охоронці СІЗО у Дніпрі. Одинадцять опитаних затриманих повідомили про вербальні образи, наприклад, про те, що їх називали «підарасами», «зрадниками» або (на адресу затриманих жінок) «проститутками».

Умови тримання під вартою

«В камері не було проточної води та туалетного паперу. Каналізація була забита, сморід був жахливим, а вікна не відкривались. Мене почало нудити.»

- Затримана у справі, пов'язаній з конфліктом, яку тримали в неофіційному місці позбавлення волі, що використовувалось управлінням СБУ у Львові

128. З усіх опитаних УВКПЛ осіб, яких утримували в 11 офіційних місцях несвободи, 8 (5 чоловіків і 3 жінки) осіб повідомили, що протягом коротких періодів часу, від кількох

днів до двох тижнів, вони перебували там в неналежних умовах.¹¹¹ Зокрема, вони описували неналежні умови для сну (відсутність постільної білизни або матраців), недостатнє харчування, низьку температуру або відсутність предметів гігієни; така ситуація тривала від 2 до 16 днів, і в основному мала місце на початковому періоді збройного нападу.

129. УВКПЛ задокументувало неналежні умови тримання під вартою в більшості неофіційних місць несвободи. З 65 затриманих, які перебували в таких місцях, 17 повідомили, що затримані часто спали на підлозі або сидячи на стільцях і не отримували достатньо їжі. У декількох випадках затриманим на ніч зв'язували руки або прив'язували їх до радіатору опалення. УВКПЛ занепокоєне, що деякі з таких умов тримання під вартою могли становити катування або жорстоке поводження в розумінні МППЛ.

С. НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗНИКНЕННЯ

130. Цивільних осіб затримували в рамках кримінального законодавства, зміненого таким чином, щоб дозволити більш широкі підстави для затримання зі слабшими процесуальними гарантіями, що в багатьох випадках робило таке затримання свавільним. Гарантії були ще більше зменшені шляхом використання неофіційних місць несвободи – практики, поширеність якої УВКПЛ вже раніше задокументувало в 2014 – 2021 роках.¹¹²
131. Як сукупний результат існування такого середовища, затримана особа ризикувала опинитись поза рамками захисту, передбаченого законом. Значна кількість випадків свавільного затримання цивільних чоловіків, задокументованих УВКПЛ, також становила насильницькі зникнення. На практиці ці випадки мали місце там, де співробітники правоохоронних органів, переважно СБУ, затримували осіб без ухвали суду; утримували їх без зв'язку з зовнішнім світом упродовж кількох днів, іноді переводячи їх до одного чи кількох неофіційних місць тримання під вартою; позбавляли їх права на правову допомогу; залишали їхніх близьких непоінформованими про їхню долю чи місцезнаходження.
132. Станом на дату публікації цієї доповіді місцезнаходження та доля двох жертв насильницьких зникнень залишалися невідомими. Перший випадок стосується молодого журналіста, який з 2017 року був обвинуваченим у кримінальній справі, пов'язаній з конфліктом, і якого співробітники поліції в Краматорську 2017 році викрали і катували.¹¹³ 27 березня 2022 року його затримали на вулиці декілька чоловіків, які, як вважається, були співробітниками правоохоронних органів (судячи з їхньої форми). Вони поклали його на землю, забрали в нього палицю (він мав інвалідність) і затягли за огорожу місцевого торгового центра. Попри запити його сім'ї, жоден правоохоронний орган не підтвердив ані факт його затримання, ані факт тримання його під вартою. З 28 березня 2022 року Національна поліція розслідує

¹¹¹ Ізолятор тимчасового тримання в м. Лисичанськ, ізолятор тимчасового тримання СБУ в м. Києві, СІЗО в м. Дніпро, СІЗО в м. Вінниця та СІЗО в м. Львів.

¹¹² Див. УВКПЛ, Свавільні затримання, катування та жорстоке поводження в контексті збройного конфлікту на сході України, 2014–2021 рр., глава VI.

¹¹³ Станом на 23 травня 2023 року розслідування дій співробітників поліції ще триває.

цей інцидент як викрадення, а не як насильницьке зникнення. Разом з тим, прогресу в розслідуванні не досягнуто.

133. У другому випадку колишній голова сел. Новолуганське, який з 2019 року був обвинуваченим у справі, пов'язаній з конфліктом, 10 квітня 2022 року був затриманий біля свого будинку на очах у шестирічного сина. П'ятеро озброєних чоловіків у формі заштовхали його в автомобіль і увезли. Попри численні запити його сім'ї його доля й місцезнаходження досі невідомі. З 11 квітня 2022 року Національна поліція розслідує цей випадок як викрадення за двома версіями: як викрадення членами озброєних груп і як інсценування викрадення самою жертвою. Слідчі не розглянули можливість того, що жертва була піддана насильницькому зникненню з боку представників держави.

D. ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ТА ІНШИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ

«Я тут тільки для того, щоб Вас не били, якщо слідчий захоче з Вами поговорити.»

- Адвокатка з центру безоплатної правової допомоги, яка прибула з відвідуванням до затриманого вже після того, як його допитали

-
134. УВКПЛ встановило, що випадки свавільного затримання органами влади України часто були пов'язані з проблемами в розрізі ефективної реалізації гарантій справедливого судового розгляду, закріплених у МППЛ та МГП.¹¹⁴ З 75 випадків свавільного затримання, задокументованих УВКПЛ, в 17 випадках існували занепокоєння стосовно дотримання гарантій справедливого судового розгляду.
135. У 15 випадках опитані УВКПЛ особи висловили занепокоєння щодо неналежної правової допомоги або упередженого ставлення до осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, з боку адвокатів, які надавали безоплатну правову допомогу. В більшості випадках, де затриманих спочатку доставляли до неофіційних місць несвободи, таких як місцеві управління СБУ, їх допитували без присутності адвоката, при цьому під час допитів їх били або погрожували фізичним насильством. В декількох випадках адвокати, які мали надавати безоплатну правову допомогу, з'являлися тільки тоді, коли співробітникам СБУ було необхідно, щоб затримана особа підписала документи, які за законом потребували присутності адвоката. В одному випадку такий адвокат відмовився захищати чоловіка, підозрюваного в державній зраді, називаючи його «зрадником».
136. УВКПЛ відзначило, що лише в малій кількості випадків адвокати, які надавали безоплатну правову допомогу, зверталися до суду із скаргами на свавільне затримання їхніх клієнтів або на жорстоке поводження під час затримання й тримання під вартою. Неefективне представництво з боку адвокатів, які надають правову допомогу, викликає особливе занепокоєння у випадках, коли воно обмежує

¹¹⁴ Додатковий протокол I, стаття 75(4); МПГПП, стаття 14.

здатність осіб ефективно оскаржувати своє затримання.¹¹⁵ Наприклад, один затриманий сказав УВКПЛ, що, хоча адвокат, призначений для надання безоплатної правової допомоги, прийшов до ізолятора тимчасового тримання, він не намагався поговорити з затриманим конфіденційно. На думку затриманого, присутність адвоката на допиті носила формальний характер, і адвокат не мав наміру активно захищати його.

137. УВКПЛ задокументувало також шість випадків, де порушення прав людини мали місце на ранніх стадіях досудового розслідування. У кількох випадках співробітники СБУ обшукали будинки та вилучили речі (ноутбуки, мобільні телефони) без ухвали суду чи повідомлення про підозру. Кілька днів або тижнів потому співробітники СБУ повернулися до цих місць для проведення офіційних обшуків і «вилучили» речі, які вже знаходилися в них. У деяких випадках опитані повідомили, що співробітники СБУ також підкинули їм докази. У трьох випадках жертви розповіли УВКПЛ, що докази були підкинуті їм на контрольних пунктах в'їзду-виїзду на державному кордоні або в інших контрольно-пропускних пунктах на території країни.

¹¹⁵ УВКПЛ широко висвітлює проблеми з правом на справедливий судовий розгляд у своїй доповіді *Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами в Україні, квітень 2014 р. – квітень 2020 р.*, доступній за посиланням <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-08/Ukraine-admin-justice-conflict-related-cases-ukr.pdf>.

VI. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

138. МППЛ та МГП зобов'язують держави ефективно, швидко, ретельно та неупереджено розслідувати порушення, вчинені всіма сторонами конфлікту, і, у відповідних випадках, вживати заходів проти ймовірних порушників відповідно до національного та міжнародного права. Жертви порушень МППЛ та МГП повинні мати рівний та ефективний доступ до правосуддя. Жертви також мають отримати засоби правового захисту та на відшкодування завданої шкоди.¹¹⁶ Крім того, жертви та їхні родини мають право знати правду про обставини порушень, у тому числі імена порушників, а у випадку насильницького зникнення – про долю та місцеперебування жертви.¹¹⁷

А. ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ З БОКУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

139. УВКПЛ не відомо про будь-які розслідування, розпочаті Російською Федерацією щодо свавільних затримань, насильницьких зникнень, катувань або жорстокого поводження, вчинених її власними силами в Україні. Викликає серйозне занепокоєння те, що 13 грудня 2022 року Державна дума Російської Федерації ухвалила у першому читанні проект федерального закону, який, серед іншого, потенційно встановить звільнення від кримінальної відповідальності за міжнародні злочини,¹¹⁸ вчинені на території Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України, якщо такі злочини були вчинені з метою «захисту інтересів Російської Федерації». Якщо законопроект буде прийнято, він не тільки закріпить безкарність серйозних порушень МГП та МППЛ, а й може потурати вчиненню інших таких порушень. УВКПЛ зазначає, що міжнародне право забороняє надання амністії у зв'язку з серйозними порушеннями МГП або грубими порушеннями МППЛ, оскільки це порушує зобов'язання держави розслідувати та, у відповідних випадках, переслідувати ймовірних порушників.¹¹⁹

В. ЗАХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ З БОКУ УКРАЇНИ

140. УВКПЛ не відомо про будь-які завершені кримінальні розслідування, порушені українськими органами влади щодо державних акторів України, які, ймовірно, причетні до свавільних затримань або насильницьких зникнень осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом.

¹¹⁶ Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист та відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, п. 3.

¹¹⁷ МКЗН, ст. 2; Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист та відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, п. 22

¹¹⁸ Законопроект не деталізує та не обмежує перелік злочинів, за вчинення яких особа може бути звільнена від відповідальності.

¹¹⁹ Див УВПКЛ, Інструменти верховенства права для пост-конфліктних країн: Амністія.

-
141. За повідомленнями, Уряд України порушує кримінальні провадження за кожним повідомленням про затримання цивільних осіб Російською Федерацією. Деякі із цих проваджень були розпочаті в складі об'єднаних справ щодо воєнних злочинів і злочинів проти людяності. 23 особи були визнані винними та засуджено (у тому числі 19 *in absentia*) у зв'язку із свавільними затриманнями, насильницькими зникненнями і катуванням осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом. Із них п'ять військовослужбовців Російських збройних сил були засуджені *in absentia* у зв'язку із ув'язненням цивільних осіб у селі Ягідне.
142. Уряд України також запровадив механізм компенсації жертвам свавільних затримань і насильницьких зникнень, пов'язаних із конфліктом. Окрім фінансової підтримки, цей механізм передбачає надання жертвам медичної та реабілітаційної допомоги, зокрема психологічних послуг, правової допомоги, забезпечення житлом, а також гарантії працевлаштування і пенсійного забезпечення.¹²⁰

¹²⁰ Механізм дозволяє включити період ув'язнення до стажу особи, що пов'язано з призначенням пенсії (включно з пенсією по інвалідності).

VII. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

143. УВКПЛ задокументувало серйозні та широкомасштабні порушення МППЛ та МГП, вчинені Російською Федерацією щодо цивільних осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, у тому числі випадки свавільних страт цивільних осіб. УВКПЛ виявило практики, які призвели до свавільних затримань, а також подальших порушень прав людини, включаючи катування, жорстоке поводження та насильницькі зникнення. Хоча практики були виявлені в діях обох сторін конфлікту, набагато більше випадків було задокументовано в практиці сил Російської Федерації.
144. Грубі порушення прав людини щодо затриманих у зв'язку з конфліктом, включаючи свавільні затримання, насильницькі зникнення, катування та жорстоке поводження, мають бути негайно припинені. Порушення МГП і МППЛ вимагають визнання і реагування, а також вжиття конкретних заходів для негайного захисту права на життя та особисту недоторканість, захисту від катувань і жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, права на свободу, а також забезпечення належних умов ув'язнення. Також пріоритетними мають бути доступ до правосуддя, право на справедливий судовий розгляд і невідворотність відповідальності аби забезпечити жертвам порушень доступ до ефективних засобів правового захисту, а порушників притягнути до відповідальності.
145. Ґрунтуючись на висновках цієї доповіді, УВКПЛ закликає до виконання наступних рекомендацій:
146. Всім сторонам конфлікту:
- a) Негайно припинити свавільні позбавлення волі цивільних осіб, звільнити жертв цих порушень, гарантуючи безпечні умови, і забезпечити всім жертвам ефективні засоби правового захисту;**
 - b) Забезпечити повне дотримання правових гарантій, передбачених МППЛ та МГП, для осіб, позбавлених волі;**
 - c) Поводитися з усіма особами, позбавленими волі, гуманно та в повній відповідності до вимог МППЛ та МГП, у тому числі забезпечуючи їм відповідні умови ув'язнення з урахуванням гендерних особливостей та гарантуючи належні умови роздільного тримання чоловіків та жінок;**
 - d) Негайно почати дотримуватись вимог МГП для забезпечення регулярних візитів до всіх місць, де захищені особи інтерновані або тримаються під вартою, а також дозволити конфіденційні бесіди з усіма особами, яких позбавлено волі;**
 - e) Негайно припинити використання неофіційних місць несвободи та забезпечити, щоб усі ув'язнені утримувалися лише в офіційно визначених і підконтрольних місцях несвободи, які повністю відповідають вимогам МППЛ та МГП;**
 - f) Забезпечити, щоб національні інформаційні бюро, створені у відповідності до МГП, ефективно виконували свою ключову роль, яка полягає в зборі та передачі інформації про осіб під**

захистом, які перебувають в руках супротивної сторони. Забезпечити в подальшому відповідність національного законодавства вимогам МГП, надаючи національним інформаційним бюро ефективно виконувати всі свої завдання, визначені Женевськими конвенціями;

- g) Утримуватися від ув'язнення осіб без зв'язку з зовнішнім світом і негайно надавати інформацію про місцезнаходження затриманих їхнім сім'ям та законним представникам;
- h) Забезпечити ефективне, швидке, ретельне та незалежне розслідування всіх заяв про свавільні затримання, насильницькі зникнення, катування та жорстоке поводження, включаючи сексуальне насильство, незалежно від приналежності ймовірного(-их) винуватця(-ів). Забезпечити в подальшому судове переслідування винуватців, у тому числі осіб, які обіймають командні посади, та, якщо їх визнають винуватими, забезпечити призначення покарання, яке відповідає тяжкості їх дій;
- i) Запровадити ефективні засоби правового захисту для жертв порушень МППЛ та МГП, включаючи відшкодування, реституцію, компенсацію за завдану шкоду та справедливу сатисфакцію. Такі засоби мають включати реабілітаційні заходи, такі як доступ до належної медичної та психологічної допомоги, юридичних і соціальних послуг, а також спеціальних послуг для постраждалих від сексуального насильства з урахуванням їх гендерних особливостей; та

147. Російській Федерації:

- j) Негайно припинити позасудові страти цивільних осіб і прийняти необхідні заходи для неповторення такої практики;
- k) Надати незалежним моніторам, у тому числі УВКПЛ, регулярний, безперешкодний та конфіденційний доступ до всіх місць несвободи на окупованій території України, а також до ув'язнених, які були затримані в Україні та переміщені до місць несвободи, розташованих у Російській Федерації;
- l) Забезпечити, щоб затримання цивільних осіб з міркувань безпеки використовувалося лише як винятковий захід і в суворій відповідності до положень Четвертої Женевської конвенції. Припинити практику інтернування цивільних осіб без вчасної та індивідуальної оцінки необхідності позбавлення волі таких осіб;
- m) Виконувати свої зобов'язання за Четвертою Женевською конвенцією щодо сприяння комунікації між інтернованими цивільними особами та їх родичами;
- n) Забезпечити звільнення всіх затриманих з міркувань безпеки цивільних осіб, одразу після припинення існування обставин, що виправдовували б їхнє затримання. В подальшому забезпечити,

щоб такі особи звільнялися без будь-яких умов, зокрема без примусу до зізнань або видворення з території;

- о) **Забезпечити, щоб особи на окупованій території могли вільно користуватися своїм правом на свободу думки та вираження поглядів, без страху помсти, в тому числі судового переслідування або ув'язнення;**
- р) **Негайно припинити переселення та депортації, які суперечать положенням МППЛ та МГП, у тому числі депортацію осіб, які перебувають під захистом, затриманих на окупованій території України, до Російської Федерації чи третіх держав. Негайно та з дотриманням вимог безпеки повернути таких депортованих ув'язнених осіб на територію України;**
- q) **Забезпечити, щоб за жодних обставин затримані цивільні особи не використовувалися в якості прикриття для військових цілей;**
- г) **Утримуватися від будь-яких заходів, які перешкоджають або затримують притягнення до відповідальності, включаючи повну або часткову амністію щодо грубих порушень МППЛ, серйозних порушень МГП або інших міжнародних злочинів; та**

148. **Україні:**

- с) **Забезпечити, щоб будь-яке затримання було здійснене на законних підставах та відповідно до встановлених законом процедур. Припинити надмірне використання положень національного законодавства (наприклад, про затримання *in flagrante*) для виправдання затримання без ухвали суду чи своєчасного судового перегляду;**
- т) **Внести зміни до Закону No. 2108-IX, який запроваджує кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність згідно зі статтею 111-1 Кримінального кодексу, щоб забезпечити повну відповідність положенням МППЛ та МГП;**
- у) **Повністю дотримуватися гарантій належної правової процедури та справедливого судового розгляду для всіх осіб, які обвинувачуються у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктом ; та**

149. **Міжнародній спільноті:**

- v) **Вживати всіх можливих заходів для запобігання та припинення порушень МГП, а також використовувати свій вплив, щоб закликати сторони міжнародного збройного конфлікту припинити триваючі порушення та забезпечити ефективні засоби правового захисту для всіх жертв свавільних затримань і насильницьких зникнень, а також спрямувати колективні зусилля на притягнення до відповідальності за порушення, вчинені в минулому;**

-
- w) Продовжувати вимагати доступу незалежних моніторів з прав людини, включаючи УВКПЛ, до осіб, які утримуються в Російській Федерації;**
 - x) Постійно закликати всі сторони конфлікту дотримуватися МППЛ та МГП, заохочуючи конструктивну реакцію на висновки ООН, у тому числі щодо порушень, скоєних їхніми власними силами;**
 - y) Забезпечити, щоб військова підготовка збройних сил кожної сторони конфлікту включала чіткі та детальні інструкції щодо принципів МППЛ та МГП, у тому числі щодо випадків позбавлення волі;**
 - z) З метою запобігання свавільним затриманням і насильницьким зникненням і враховуючи відсутність призначених державно-покровительок, сприяти роботі Міжнародного комітету Червоного Хреста та будь-якій іншій неупередженій гуманітарній організації для виконання обов'язків, покладених на державно-покровительки Женевськими конвенціями;**
 - aa) Забезпечити достатнє фінансування та підтримку у сфері надання послуг жертвам катувань і сексуального насильства незалежно від статі жертви; та**
 - bb) Забезпечити достатнє фінансування та підтримку як урядовим, так і неурядовим організаціям, які надають психологічні та інші види послуг родичам позбавлених волі або зниклих безвісти осіб.**

ОБ'ЄДНАНІ НАЦІЇ
ПРАВА ЛЮДИНИ
УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА

Україна
